

„Iskola” a határon túl

A Római Magyar Intézet története 1912—1945

A centenáriumi ünnepelő Római Magyar Intézet két világháború közötti története rendkívül szorosan kapcsolódik újjászervezőjének és „második alapítójának”, „a legkonkrétabb, leggyakorlatibb s ugyanakkor a legnagyobb álmú magyar kultúrpolitikusnak”, a százhusz esztendeje született *Klebensberg Kuno*-nak — a külföldi magyar intézetek hálózatának megteremtését is eredményező — tudománypolitikájához s e tudománypolitika *Klebensberg* halála utáni módosulásaihoz, változásaihoz.

Furcsa, ám korántsem véletlenszerű, hogy Magyarországon éppen a háborús összeomlás, az újabb megpróbáltatásokkal járó forradalmak, az ország mindenki számára elfogadhatatlan fölosztása-megcsonkítása és függetlenségének ezen az áron történt elnyerése után indult meg a széttöredezett kulturális és tudományos intézményrendszer újjáépítése-modernizálása. Katasztrófális gazdasági és erkölcsi helyzetben, anyagi és erkölcsi tartalékok híján; akkor, amikor nagy múltú kulturális, közművelődési, felsőfokú és kutatóintézetek kerültek határainkon túlra, a Magyarországon maradtak további működése pedig kérdésessé vált. Ennek ellenére is voltak azonban olyan politikusok, akik úgy vélték: a revízió lehetőségétől állandóan rettegő, s ezért (Ausztria kivételével) ellenséges országokkal körbevett Magyarország éppen a kultúrpolitika, mindenekelőtt a „magas műveltség” területén törhet ki legsikeresebben a kényszerű elzártságból, itt nyerheti vissza leghamarabb az egyelőre csak névleges mozgásszabadságot, e körben javíthatja a leghatásosabban negyedszázada folyamatosan romló külföldi megítélését.

Mindezt kiváló érzékkel, a tudománypolitika, a „tudományos nagyüzem” nemzetközi fejlődési tendenciáit is számbavéve ismerte föl *Klebensberg Kuno*, aki már a háború és a kultuszminiszteri tárca 1922. júniusi elnyerése előtt is tudatosan, kivételes szervezőerő és -készség birtokában készült a „nagy feladatra”: a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztségre. *Klebensberg* gondolatilag kész, világosan megfogalmazott, egységes, alkotóelemeiben a gyakorlatban is kipróbált és részben már működő programmal jelentkezett. A huszas évek Magyarországon tehát a kultúrpolitika — jórészt éppen *Klebensberg* és nagy formátumú minisztériumi munkatársai (így *Magyary Zoltán*, *Kornis Gyula*) tevékenységének, valamint *Klebensberg* és *Bethlen István* kiváló kapcsolatának köszönhetően — kulcsszerepet kapott. A művelődésügy és a kulturális közélet színvonalának emelése érdekében rendkívül fontossá vált a tehetséges fiatal szakemberek hazai és külföldi (tovább)képzésének biztosítása, akár az „elitképzést” szolgáló külhoni tanulmányok költségeinek állami vállalása árán is. Éppen ezért, az állami költségvetésből a kultusztárca növekvő mértékben, 1928/29-től már 10% fölötti aránnyal részesült, s éveken keresztül a minisztériumok közül a vallás- és közoktatásügyi kapta a legnagyobb támogatást.

A *Fraknoi*-féle római magyar intézet alapításának esztendeje, 1895, *Klebensberg* számára is meghatározó volt. Ekkor, egyéves berlini tartózkodása, az állam által tervszerűen irányított „tudományos nagyüzem” eszméjének németországi megfogalmazása és Berlin nemzetközi tudományos életben betöltött vezető szerepe idején kötött személyes ismeretséget a modern német tudománypolitika majdani kivitelezőjével, *Adolf von Harnack*kal és *Carl Heinrich Becker*rel.¹

A *Klebensberg* gondolatait gazdagító, sőt sokban meghatározó német tudománypolitikát azonban — éppen rendkívüli fejlettsége és szervezettsége miatt — még elvi szinten sem lehetett egy az egyben a magyar viszonyok közé átültetni. A háborús összeomlást követően a veszteségek — két tudományegyetem, számos akadémia, könyvtárak, múzeumok, levéltárak és állami kutatóintézetek sokasága maradt az elcsatolt területeken — fölmérése mellett a magyar tudománypolitika lehetőségeinek és szükségleteinek számbavétele, a nemzetközi „versenyképesség” további biztosítása, esetleges javítása is elengedhetlenné vált. A „csonkaországba” áttelepülő tudósok, pedagógusok és tisztviselők tízezreinek — többségében teljesen bizonytalan — helyzete, ugyanakkor a politikai hatalmi rendszernek az „úri, keresztény-nemzeti” középosztályra támaszkodása, ennek következtében a középosztály megerősítésének sokszor megfogalmazott igénye új kultúr- és tudománypolitikai koncepció kialakítását igényelte.

A „kultúrfölény”-gondolat, majd a neonacionalizmus elméletének kidolgozásával, valamint a „magas kultúra” intézményrendszerének kialakításával és anyagi támogatásának biztosításával tulajdonképpen erre vállalkozott *Klebensberg*. Az indíttatás megint csak Németországból származott. Még berlini diáként volt *Adolph Wagner*, a neves német közgazdász vendége. Ő figyelmeztette a munkások tudásának fontosságára. „Mélyen emlékeztembe vésődtek nagy mesteremnek szavai — emlékezett 1926-ban. — Emelni kell a magyar dolgozó tömegek értelmi színvonalát, ma még sokkal inkább, mint a múlt század kilencvenes éveinek az elején, és szisztematikusan nevelni kell minden téren elsőrangú szakembereket, akiknek az a hivatásuk, hogy közgazdasági vezérkara legyenek a magyar termelésnek. Ez kultúrpolitikámnak — hogy egy másik nagy Wagner szavával éljek — a leitmotivja.” *Klebensberg* alulról fölfelé, ugyanakkor, más szempontból fölülről lefelé próbált meg építkezni: „A háború utáni magyar kultúrpolitika két alapgondolaton épül, úgymint: 1. emelni iparkodik a nemzet nagy tömegeinek értelmi szintjét; e célt szolgálja az új népiskolai és polgári iskolai törvény (az 1926. évi XII. tc.), 2. gondoskodni kíván arról, hogy a kultúra minden ágában olyan szakemberek álljanak a nemzet rendelkezésére, akik az ország nagy kulturális, közgazdasági, közegészségügyi és technikai feladatait alapos készséggel és kellő hozzáértéssel tudják megoldani. Ezt az utóbbi célt törekszik megvalósítani a tudománypolitika . . . A nyugati nemzetek tudományos és egyéb kulturális életébe való bekapcsolódás s e célból a nagy külföldi tudományos gócpontokban magyar intézetek és kollégiumok felállítása, az idevágó ösztöndíjúgy hatékony megszervezése, a világháború utáni magyar kultúrpolitika egyik sarkalatos gondolata . . . Ebből a célból szerveztettek a külföldre szóló ösztöndíjak, illetőleg a külföldi magyar kollégiumok.” — „Meg vagyok róla győződve, hogy nemcsak a történetírás utólagos ítélete, hanem a mai magyar nemzedék helyeslése is igazat ad e programnak . . .” — jelentette ki öntudatosan tudománypolitikájáról és a kultúrfölény-programról.²

Kétségtelen, hogy *Klebensberg* részint etatista elveket vallott. Nagyratörő korszerűsítési és fejlesztési terveit az állam szerepvállalásának erősítésével, az állam kulturális kiadásainak gyors növelésével kívánta megvalósítani. A közművelődés és a közoktatás esetében ez szükségszerű volt, nem is történhetett volna másként. A tudománypolitikában pedig a rendkívül költségigényes, ezért

koncentrált szervezést és irányítást igénylő modern oktatási-kutatási hálózat — *Klebelsberg* egyik legkedvesebb és legkiválóbb kollegája-segítője, *Magyary Zoltán* szavaival élve: a tudományos nagyüzem — kiépítése és fönntartása tette indokolttá a fokozottabb állami beavatkozást. Ezt ellensúlyozandó-mérséklendő *Klebelsberg* arra törekedett, hogy az általa alapított vagy támogatott tudományos intézmények — így a külföldi kollégiumok és a kollégisták kiküldését 1927-től irányító Országos Ösztöndíjtanács is — legalább részben független testületek legyenek, bizonyos fokú autonómiát élvezzenek.

Klebelsberg 1917-től, a Magyar Történelmi Társulat elnökeként végzett tevékenységével és a konstantinápolyi magyar tudományos intézet szervezésével igazolta az önmagával és a vele szemben támasztott elvárások jogosságát, a külföldi magyar intézetek létrehozására irányuló eltökélt szándékát. Mind egységesebbé váló, a konzervatív reform szellemében született kultúr- és tudománypolitikai gondolatainak, korszerű elméleti rendszere gyakorlati megvalósításának 1919 utáni első lépcsője és komoly próbaköve a bécsi Magyar Történelmi Intézet megalakítása és működtetése volt. Azokban a válságos időkben, a húszas évek elején ez nem volt könnyű feladat. Úgy gondolom, az itt kezdetben elért sikerek, az intézet látványos eredményei nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy *Klebelsberg* — immár miniszterként, szinkronban a legfejlettebb országokkal — hozzáláthasson a magyar tudomány intézményrendszerének az akkori legkorszerűbb nyugat-európai formákat követő átformálásához, átalakításához.

Ennek kicsiny, ám egyáltalán nem elhanyagolható részeként *Klebelsberg* kezdeményezésére 1920-tól, a bécsi Magyar Történelmi Intézet megszületésétől egymás után alakultak meg a „magyar kultúra külföldi őrszemei”. A bécsivel azonos céllal, a vatikáni levéltárakban őrzött magyar vonatkozású források főtárására, összegyűjtésére és kiadására jött létre a Római Magyar Történelmi Intézet. Hozzájuk hasonlóan, a magyar állam tulajdonában voltak az 1924-ben Bécsben és Berlinben, majd az 1929-ben Rómában megnyílt Collegium Hungaricumok, amelyek már több szakterületről fogadtak ösztöndíjasokat. (A minden idők egyik legkiválóbb magyar kultúrdiplomátája, *Gragger Róbert* szervezte, 1916-tól működő és rendkívül hatékony munkát végző berlini Magyar Intézet — bár később a berlini Collegium Hungaricummal szoros kapcsolatba került — nem magyar, hanem német—porosz kezdeményezésre alakult.) A párizsi magyar ösztöndíjasok istápolására 1927-ben állította föl a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a Franciaországi Magyar Tanulmányi Központot. A külföldi magyar ösztöndíjasok természetesen magyar intézettel nem rendelkező városokban és országokban — így 1924-től az Egyesült Államokban, 1925-től Franciaországban és Angliában, 1926-tól pedig Genfben — is kutathattak és tanulhattak a magyar kormány támogatásával. (A francia kormány már 1921-től biztosított ösztöndíjat magyar egyetemisták részére.)

Klebelsberg kezdeményezésére és tevékeny közreműködésével tehát már a húszas évek közepére kiépültek az egyre bővülő lehetőségeket nyújtó állami ösztöndíjpolitika szervezeti keretei. Az ösztöndíjak minél objektívebb odaítélése és a magyar kultúrpropaganda ezáltal megerősítése érdekében azonban sürgetően szükségessé vált az egységes irányítást — s így az áttekinthetőséget is — biztosító, a különböző szakterületek sokszor eltérő szempontjait egymáshoz közelítő szabályozás kidolgozása. „A külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség céljait szolgáló ösztöndíjakról” szóló 1927:XIII. tc. *Klebelsberg*nek bevallottan egyik legkedvesebb törvénye volt. Lényegében már kész tényeket rögzített, ösztöndíjpolitikája addig elért eredményeit kodifikálta. Igen jelentős volt azonban abból a szempontból, hogy az ösztöndíjasok — nem csak a külföldi, de a belföldi stipendisták — korábban esetleges kiválasztását az Országos Ösztöndíjtanácsra, a „szellemi és természettudományokat” egyenlő számban képviselő,

neves tudósokból, valamint ismert művészekből álló testületre bízta. *Klebelbergnek* a szakmai elit nevelésére irányuló elképzelései sikerességét igazolja, hogy a külföldi fiatal ösztöndíjasok több mint kétharmada később bekerült az értelmiségi elitbe.

A külföldi magyar intézetek megalakításánál a serkentő német példákön kívül egyéb külföldi — így francia, angol, osztrák és román — próbálkozások is cselekvésre ösztönözték *Klebelberget*.

Magyar kezdeményezések már 1920, a bécsi Magyar Történeti Intézet megalakítása előtt is történtek az egységes irányítású, több ember munkáját összefogó, tervszerű külföldi tudományos kutatómunka megalapozása érdekében.³ A *Fraknoi*-féle római intézeten kívül ilyen célokkal jött létre a mindössze másfél esztendeig, 1917 januárjától 1918 szeptemberéig fennálló Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet, amelynek szervezője és ügyvezető alelnöke már maga *Klebelberg Kuno* volt. 1918 előtt ez volt az egyetlen magyar állami tulajdonban lévő, magyar állami ösztöndíjasokat fogadó és folyamatosan működő külföldi tudományos intézetünk.⁴

Fraknoi Vilmos római villájában 1895-től fogadott — igaz, kissé rendszeretlenül — a magyar egyháztörténettel foglalkozó, alapítványi ösztöndíjakkal Rómában tartózkodó tudósokat: *Beke Antalt*, *Hodinka Antalt*, *Kollányi Ferencet*, *Lukcsics Józsefet*, *Schönherr Gyulát*, *Sörös Pongrácot*, *Tóth-Szabó Pált*, *Vilányi Szaniszlót*, valamint ún. külső tagokként *Czaich Gilbertet* és *Veress Endrét*. A villát bútorával, könyvtárával és a hozzá tartozó telekkel együtt *Fraknoi* — aki 1912 januárjában visszalépett az intézet vezetésétől — 1912-ben a magyar államnak ajándékozta. (Az erről szóló okirat 1913. május 8-i keltezésű.)⁵ Az Akadémia elnökének, *Berzeviczy Albertnek* 1912 márciusában *Zichy János* vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a római magyar történelmi intézet „állami költségén leendő felállítása tárgyában” írott — *Klebelberg* néhány évvel későbbi, világosabban és tisztábban megfogalmazott és gondolatilag kiérleltebb terveit előlegző — fölterjesztése szerint: „főleg attól az időtől kezdve, hogy XIII. *Leó* pápa a Vatikánnak és más egyházi testületeknek levéltárait a történelmi kutatás számára valódi liberalitással megnyitotta, egyik kultúrállam a másik után létesít az örök városban tudományos intézeteket... Elérkezett az idő, hogy a kultúrnemzetek e nemes törekvéséből Magyarország is kivegye a maga részét.” A kísérletek, amelyeket *Fraknoi* az 1895-ben megnyitott „intézet” állandósítása érdekében illetékes tényezők elé terjesztett, sajnos, valóra nem válhattak; de megérlelték a nemzeti kultúra és tudományosság fejlődése iránt melegen érdeklődő körökben azt a meggyőződést, hogy egy római magyar történelmi intézet létesítése elsősorban állami feladat, melynek megvalósítása a jelenlegi kedvező körülmények között az állam részéről nagyobb áldozatokat nem igényel. A létesítendő magyar történelmi intézetnek célja volna úgy a római, mint általában a magyar történelem forrásaiban szintén rendkívül gazdag olaszországi levéltárakat és könyvtárakat a magyar történelem szempontjából men-nél szélesebb körben rendszeresen átkutatni s a kutatások eredményét időről-ídőre külön kiadványokban közzétenni. Emellett az intézet módot és alkalmat nyújtana önálló régészeti és műtörténeti tanulmányokra, kutatásokra és ezek eredményeinek közzétételére... Az intézet állandó helyisége is biztosítva van *Fraknoi Vilmos* tiszteleti tagtársunk újabb áldozatkészsége által, ki is hozzá intézett kérdésemre azt a választ adta, hogy Rómában a történelmi intézet céljaira épült házát készséggel hajlandó minden ellenérték nélkül az államnak átengedni és így ezáltal az államra csak az intézet fenntartásának költségei hárulnának. E fenntartási költségeket is nagy mértékben alább szállítja néhány rendelkezésre álló alapítvány, melyeknek kamataiból Rómába küldendő 2—3 kutató költségei fedezetet nyernek. Ilyenek: *Fraknoi*... Akadémiánál legújab-

ban tett 50 000 koronás alapítványa, melynek kamatai római történelmi kutatások előmozdítására és a gyűjtött anyag kiadására fordíthatók. Hasonló természetű ugyanezen tagtársunknak a Szent István-Társulatnál szintén legújabban tett 100 000 koronás alapítványa, továbbá báró *Forster Gyula* akad. tiszt. tagnak az Akadémiánál *Scitovszky János* hercegprímás emlékére tett 30 000 koronás alapítványa, melynek 1914. évi lekötött kamatai ez év után az alapító hozzájárulásával szintén római kutatások céljaira szolgálhatnak. Excellentiának is módjában volna a törvényhozás által külföldi ösztöndíjak céljaira meghatározott összegből az állami költségvetés minden különösebb megterhelése nélkül néhány ösztöndíjat Rómában végzendő, főleg régészeti és műtörténeti tanulmányok céljaira lekötöni." *Berzeviczy Albert* — a római osztrák történelmi intézet dotációját figyelembe véve és arra hivatkozva — legalább 30 000 korona állami költségvetésbe illesztését kérte a minisztertől. Az Akadémia óhajára végül 20 000 koronát vettek föl az 1913. évi költségvetésbe „a Rómában felállítandó »Magyar Történeti Intézet« céljaira”. A miniszter az intézet szervezését és irányítását a Magyar Tudományos Akadémiára bízta. Az Akadémia Történelmi Bizottsága *Berzeviczy Albert* elnökségével, báró *Forster Gyula*, *Fraknoi Vilmos*, *Wlassich Gyula*, *Csánki Dezső* és *Fejérpataky László* tagok részvételével bizottságot küldött ki, amely az intézet szervezeti szabályzatát is elkészítette. E szerint az intézet „befogadja, irányítja és támogatja a történelem, archeológia, művészettörténet, classika-philológia és irodalomtörténet magyar munkáit”, a kutatások „eredményeinek közzétételéről a körülményekhez képest gondoskodik”. Fölötte a felügyeletet és a vezetést a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából az Akadémia állandó bizottsága, a Római Magyar Történeti Intézet Bizottsága gyakorolja. Az 1943-ig működött bizottság tagjai az akadémia elnökele alatt a másodelnök, a főtitkár, a történettudományi bizottság három, az archeológiai és a klasszika-filológiai bizottság két-két választott képviselője, valamint a kultuszminiszter megbízottja voltak. A szervezeti szabályzatot gróf *Zichy János* kultuszminiszter 1913. augusztus 6-án jóváhagyta, majd — az Akadémia javaslatára — ugyanezen év december 20-án *Vári Rezsőt*, a pozsonyi egyetem c. rk. egyetemi tanárát kinevezte az intézet titkárának, aki (az igazgatói állás betöltetlensége idejére) az igazgatóhelyettesi címet viselte.⁶

A kultusztárca által fönntartott, az Akadémia irányította Római Magyar Történeti Intézetbe évente két-két kutató kiküldését határozták el. Az 1914. január 31-től az intézet alkalmazásában álló *Vári Rezső* azonban csak a *Patthy Károly* és *Fraknoi Vilmos* adományozta könyvtár rendezéséhez láthatott hozzá. Bár az ösztöndíjasok személyét — jól választottak, hiszen *Eckhart Ferencet*, *Divéky Adorjánt*, *Fógel Józsefet*, *Gerevich Tibort* és *Láng Nándort*, majd utóbbi helyett *Moravcsik Gyulát* jelölték — és munkatervét, az ösztöndíjak mértékét és időtartamát is meghatározták, az október elejére tervezett ünnepélyes megnyitás a világháború kitérése miatt megghiúsult. „Az intézet titkára 1914 október havában a folyó ügyek ellátása és az épület őrzése végett visszatért” Rómába, ahol 1915 tavaszáig tartózkodott. Hozzákezdett az Akadémia Római Magyar Történeti Intézet Bizottsága tervezte „nagyobb szabású kútfőkiadás megindításának előkészítéséhez”, amely — egyelőre — „az ún. Urbikios-Maurikos-és Bölcse Leó-féle és egyéb taktikai írókat” foglalta magában. (1916 januárjában benyújtotta a Bizottságnak a *Leonis imperatoris Tactica* első — 1917-ben megjelent — kötetét.) Emellett a római magyar kutatók praktikus segédeszközöknek szánt kalauzt készített a római történeti és archeológiai intézetekről, katalogizálta és részben bekötötte a könyveket, az intézet bútorait kiegészítette. Hazautazása előtt az intézet leltárát, valamint a kisebb folyó kiadások fedezését szolgáló összeget a Monarchia Szentszéknél akkreditált nagykövetének adta át. Miután Olaszország 1915. május 23-án hadat üzent a Monarchiának, a to-

vábbiakban a spanyol királyi nagykövetség képviselte Rómában a Monarchia érdekeit. Így „az intézet épületének jó karbantartásáról, esetleges javításokról stb. a római spanyol kir. nagykövetséghez beosztott *Schwendt* cs. és kir. követségi irodatanácsos” gondolkodott. A vallás- és közoktatásügyi miniszter pedig „hozzájárult ahhoz, hogy mindaddig, amíg az intézet működését meg nem kezdi, az évi költségvetésben az ösztöndíjakra előirányzott összeg az intézeti kiadványok céljaira fordíttassék”.⁷ Az intézet épülete, berendezése és könyvtára ép és sértetlen állapotban maradt a háború végéig, s már úgy tűnt, az ország nem is fogják — mint egy hadbanálló fél javait — zárgondnokság alá venni. 1918. augusztus 31-én kelt határozatával az olasz kormány azonban mégis lefoglalta az augusztus 1-jétől Morel tábornoknak, a belga katonai attasénak bérbe adott házat.⁸

A háborús összeomlás után az önálló külpolitikát megalapozni kényszerülő, nemzetközi elszigeteltségben lévő köztársasági kormányzatnak alapvető érdeke volt a külföldi „hidfőállások” kiépítése. Ebből a megfontolásból vált fontossá a Római Magyar Történeti Intézet újjászervezése. „Kulturális és politikai szempontból egyaránt szüksége mutatkozik annak — írták az Akadémiának az akkor átszervezés alatt álló és miniszter nélküli kultuszminisztériumból 1919. január 20-án (*Kunfi Zsigmond*ot csak január 22-én nevezték ki közoktatási miniszterré) —, hogy a háború folytán megszakadt külföldi viszonylatok mennél előbb felújíttassanak. Súlyt kell helyeznem különösen a Római Magyar Történeti Intézet működésére, amelynek révén a szigorúan vett tudományos érdekek ápolása mellett alkalom kínálkozik arra is, hogy a magyarság felől általában a művelt nyugat számára megbízható tájékoztatás nyújtassék. E célból *dr. Gerevich Tibor* egyetemi m. tanár, magyar nemzeti múzeumi őrt szándékozom a Római Magyar Történeti Intézethez igazgatói minőségben kinevezni és kiküldeni, hogy az intézet újjászervezését előkészítse és annak működését biztosítsa. *Gerevichet* egyéni tulajdonságain felül az olasz szakkörökkel való személyi összeköttetései is mindenképpen alkalmassá teszik e szerepre...” Az Akadémia Római Magyar Történeti Intézeti Bizottsága 1919. február 14-i ülésén tárgyalta a miniszter átiratát. (Ebben az esztendőben — mivel a Tanácsköztársaság az Akadémia működését fölfüggesztette — ez volt a Bizottság egyetlen ülése.) A Bizottság, amely *Gerevich* négy évvel ezután mégiscsak megvalósult kinevezését sem támogatta egyértelműen, „a miniszternek oly határozott szándékával állt szemben, hogy nem foglalhatott ellene állást, mert ellenkező esetben csak azt érte volna el, hogy a miniszter az állást mégis betölti, az intézetet pedig elvonja az Akadémia vezetése alól. Erre való tekintettel, és miután a miniszter által kinevezni szándékolt személyiség ellen *qualificatio* tekintetében kifogás nem volt emelhető, a bizottság nem tett kifogást a kinevezés ellen, de kérte a minisztert, hogy a kinevezendő igazgató fizetése, illetve tiszteletdíjáról külön gondoskodjék és ne terhelje meg azzal az intézetnek amúgy is szűkös dotatioját. Egyúttal a bizottság konkrét javaslatot is tett az intézet titkárának, *dr. Vári Rezsőnek* további alkalmaztatása iránt. A kommunizmus folyama alatt ebben az ügyben további intézkedés a népbiztosság részéről nem történt, az igazgató kinevezése elmaradt, a tanácsköztársaság bukása után pedig az elnökség egy felterjesztésében az ügynek egyelőre függőben tartását kérte, amely különben is mindaddig, amíg a megkötendő békeszerződés az intézet jövő sorsát nem tisztázza, amúgy sem aktuális.”⁹

A trianoni békeszerződés következtében az épület az olasz állam tulajdonába került, 1920-ban — a Római Magyar Történeti Intézet Bizottságának egyetértésével — a Rómában ideiglenesen fölállított magyar követség vette bérbe, majd ennek kiköltözése után, 1921-től a követségi tisztviselők egy részének lakhelyeként szolgált. Visszaszerzésére már a húszas évek elején megtörténtek az

első próbálkozások. „Az intézet római épületét a zár alól feloldatni nem sikerült, noha a [Római Magyar Történeti Intézeti] bizottság ezirányban több ízben tett lépést a magyar királyi külügyminisztérium útján, de mindenkor az volt a válasz, hogy a feloldás körüli tárgyalások ezidőszerint még nem bíztathatnak eredménnyel... Az intézet céljaira az 1920/21. évi költségvetésbe 50 000 korona vétetvén fel, a bizottság abba a helyzetbe jutott, hogy a Sylloge Tacticorum Graecorum II. kötetének már rég sajtókész első részét nyomdába adhatta... Dr. Vári Rezső intézeti titkár megbízatása 1922. január 31-ig hosszabbított meg... Bár az intézet visszaadása ügyében eddig az olasz királyi kormánynál pozitív eredményt nem sikerült elérni, a bizottság nem tartja kizártnak, hogy az intézet működését bizonyos idő múlva meg fogja kezdeni. Erre való tekintettel a bizottság elnöke [Áldásy Antal] 1921 végével megkezdte az előkészületeket egy tudományos munkaprogram kidolgozására, hogy ez az intézetnek remélhető megnyitása idejére rendelkezésre álljon.”¹⁰ Az óvatos fogalmazás mögött nyilvánvalóan konkrét szándékok és elképzelések, már megindult diplomáciai tapogatások rejtőztek. Ezt sejteti, hogy Berzeviczy Albert már 1921 végén beadvánnyal fordult a Fraknoi-villa visszaszerzése érdekében az olasz közoktatásügyi miniszterhez, majd 1922 januárjában kijelentette: római „működésünk igazi bástyája... a Római Magyar Történeti Intézet lesz”. A szándék komolyságát és az ügy jelentőségét igazolja, hogy az Akadémia előterjesztésére a minisztertanács [!] 1922. május 5-i ülése járult hozzá Gerevich Tibor Rómába küldéséhez, annak érdekében, hogy „a Római Magyar Történeti Intézet s a modenai Corvin-kódexek ügyében az olasz illetékes körökkel tárgyalást folytasson”. Gerevich római föllépése és stratégiája igen sikeres volt, a külpolitika és a kultúrdiplomácia — Bethlen és Klebelsberg kiváló kapcsolatai révén a húszas években megvalósuló — harmonikus együttműködésének egyik első példáját mutatta, egymás segítésének szándékát bizonyította. (Igaz, hogy éppen az ő esetében nyilvánvaló volt a külügy- és a kultuszminisztérium azonos céljainak és eredményes kooperációjának oka. Hiszen a külügyminisztérium politikai hírszerző osztályát akkoriban testvére, Gerevich Zoltán vezette...)¹¹

Gerevich Tibor 1922. augusztus 7-én, Rómából küldött levelében már arról tájékoztatta a nemrégiben hivatalba lépett kultuszminisztert, az intézet visszaszerzéséért lelkesen küzdő Klebelsberg Kunot, „hogy a tegnapi [olasz] minisztertanács — amint bizalmas úton értesülök — feloldotta zár alól a római magyar történeti intézet épületét és könyvtárát. Az eredmény nemcsak azért örövendetes, mert a magyar állam visszakapja ezt az értéket, s a magyar tudomány birtokba veheti ezt a fontos várát, hanem azért is, mert a volt központi hatalmak hasonló intézetei közül mi kapjuk elsőnek a magunkét vissza, aminek azt hiszem a nemzetközi tudományosság szempontjából nagy morális hatása lesz, s amellett talán hozzájárul Magyarország külföldi presztízisének gyarapításához is. Fontos az is, hogy a házat és könyvtárát ellenszolgáltatás nélkül adják vissza, míg pl. a németek — akik hasonló kérésekkel újabban ostromolják az olasz kormányt — ha visszakapják intézeti épületüket, azokat nehéz lírákban meg kell lesz [sic!] váltaniok, ami az Európát fojtogató s Párisban kifundált reparációs rendszerből folyik. Ezen a ponton hosszú és nehéz tárgyalásaim voltak. Általam szélesen kiépített stratégiával lehetett csak a célt kivívni, elsősorban azt, hogy a mi épületünk ügyét nem a németekkel egy kalap alatt, hanem külön, soron kívül és külön szempontok alapján intézzék el, különben a saját házunkért bennünket is fizetésre köteleztek volna. Széles stratégiai frontra azért is szükség volt, mert az intézet s illetve az épület visszaadása nem kevesebb mint négy minisztérium (közokt., ipari, pénzügyi, kincstári) illetékessége alá tartozik. Eredményt csak úgy tudtam elérni, hogy felülről lefelé dolgoztam. Mielőtt a szakminisztériumokba mentem volna, felkerestem

*Don Sturzo*t és *Nitti*t, akikkel régebbi összeköttetésem volt. *Don Sturzo* azért, hogy mint a kat. néppártnak teljhatalmú vezére az ő pártjához tartozó közökt. miniszterre gyakoroljon nyomást. Míg *Nitti*nek egyik legbensőbb politikai híve a jelenlegi kincstári miniszter, s bizalmasa és volt munkatársa az ügynek előadója az ipari minisztériumban. Mindegyik részére külön pro memoriát is készítettem. A jóvátételi bizottság elnöke viszont jó barátja *Colasantinak*. *Colasanti* általában elképzelhetetlenül sokat segített barátságával és buzgó utánjárásával. Nagy könnyebbség volt, hogy az első, alapreferátumot ő készítette, valamint a közökt. miniszter átiratát is, melyet az ő levelével magam vihettem a legközelebbi illetékességű minisztériumba.” Mint látszik, *Gerevich* korábbi személyi kapcsolatait — az ebben az ügyben az olasz közoktatási miniszternek referáló *Arduino Colasanti*, az olasz állami gyűjtemények főfelügyelője ugyanis jó barátja volt — ügyesen kihasználva harcolt az épület visszaszerzéséért. „Igyekeztem siettetni az ügyet azért is — jelentette —, mert mint méltóztatsz tudni, közben kormányválság s zavargásoktól kísért ált. sztrájk volt, s félttem, hogy új kormánynál az állványokat újra kell építenem. Szerencsére nagyjában megmaradt a régi kormány. Hátra van még a királyi dekrétum kiállítása és aláírása, de ez már csak formalitás, amit azonban lehetőleg kivárok s résen leszek, nehogy valami közbejőjjön. Azért kérek is alázatosan, méltóztass oda-hatni, hogy a sajtó tudomást ne szerezzen az ügyről mindaddig, míg a királyi dekrétum a zsebünkben nincs, mert esetleg az utódállamok zavart okozhatnak s részt kérhetnek az épületből (sajnos miniszterséged előtt több kultusz hír szivárgott ki ki nem deríthető úton, elferdítve vagy idő előtt az újságokba s okozott — így a román tárgyalások idején — épp a N[emzeti] Múzeumnak zavarokat) . . . Derűs érzéssel dolgozom, nemcsak azért, mert szerény fáradozásaimnak némi sikerét is láthatom, hanem főként azon tudatnál fogva, hogy az itt szőtt vékony szálak is a Te bölcs s a magyar tudományra áldásos kezeidbe kerülnek” — hízelt *Klebensberg*nek.¹²

Gerevich Tibor küldetése teljes sikert hozott. *Antonio Anile* olasz közoktatásügyi miniszter már tíz nappal *Gerevich* tudósítása után, 1922. augusztus 17-én értesítette *Klebensberg Kunot* az intézet épületének zárlat alóli fölöldásáról, s kifejezte abbéli reményét, hogy a két állam közötti, hagyományos történeti és művészeti összeköttetések mielőbb ismét följújthatóak lesznek. *Gerevich* — mint az előbbi hosszabb idézetből kitűnik, az apró részletekre figyelő, a személyi kapcsolatokat, sőt intrikákat ügyesen fölhasználó — kultúr-diplomáciai tevékenységének hamarosan megvolt az egyéni hasznot hozó eredménye is: 1923 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémia — igaz, hogy nem egységesen, hanem öt szavazattal három ellenében — őt jelölte a visszakapott intézet igazgatójának. A javaslatot mindenki örömmel fogadta. *Gerevich* munkáltatója, a Magyar Nemzeti Múzeum nyilván azért, mert e fontos pozícióra egyik tisztviselőjét küldték ki. „*Gerevich Tibort* a Magyar Nemzeti Múzeum úgy egyéni tulajdonságainál, mint széles látókörű tudományos képzettségénél fogva, nem kevésbé az olasz tudományos és művészeti vezető körökkel való régi kapcsolataira való tekintettel, a szóban forgó állásra felette alkalmasnak találja . . .”¹³

1923 őszén Rómában — a magyar kormány megbízásából — az Akadémia elnöke, *Berzeviczy Albert* személyesen jelentette be a Történeti Intézet megnyitását. Az Intézetbe 1924 februárjában érkeztek meg az első vendégek. Két-két fiatalnak (*Luksecsics Pál*, *Horváth Henrik*) az olasz, illetve *Fógel József*, *Kastner* — utóbb *Koltay-Kastner* — *Jenő*) a magyar állam, egynek-egynek pedig a magyar katolikus vallásalap (*Artnér Edgár*) és a kultuszminiszter (*Husztai József*, *Klebensberg* későbbi életrajzírója) biztosított ösztöndíjat. Rajtuk kívül mások — így pl. *Bartonieks Emma*, *Várady Imre*, *Faragó Lajos* és *Egry József* — szállása is itt volt, és az ő munkájukat is segítette az intézet.¹⁴

Klebelsberg 1927. március 15-e és 18-a közötti hivatalos római látogatásának — *Bethlen István* közelgő olaszországi utazásának előkészítése mellett — legfontosabb célja a Történeti Intézet kibővítése, Collegium Hungaricummal fejlesztése volt. A „római magyar történeti intézetet most a Magyar Tudományos Akadémia és a magyar állam közös erővel tartják fenn — mondta *Klebelsberg* honoris causa doktorra avatása alkalmából a római egyetem aulájában 1927. március 16-án —, az én jelenlegi utazásomnak pedig egyik főcélja az, hogy ez intézménynek oly Collegium Hungaricummal való kifejlesztését megtárgyaljam, mely nemcsak a múlttal foglalkozik, hanem az eleven jelent keresi és a magyar ifjúságot ide vezeti ebbe a fascizmus által csodálatos pezsgésbe hozott olasz életbe... Olaszország Európa ama részének, melyhez a mi hazánk is tartozik, messze kimagasló nemzetévé válik. Minthogy pedig az ilyen magaslatra emelkedő nemzetek nyelve a viszonyokban rejlő ellenállhatatlan erő folytán világnyelvvé válik, úgy véltem, hogy nemzetem érdekében cselekszem, ha módot nyújtok a magyar ifjúságnak oly nyelv elsajátítására, mely előtt szinte belátáhatatlan perspektívák nyílnak... Gondoskodnunk kell tehát arról, hogy kellő számmal rendelkezünk olyan középiskolai tanárokkal és tanárnőkkel, akik az olasz nyelvet tökéletesen bírják és az olasz irodalomban, művészetben, képzőművészetben és zenében egyaránt járatosak.” Mellettük — Olaszország és Róma esetében értelemszerűen — a művészek és egyéb tudományterületek képviselői (hiszen: „a döntő szót a nemzetek közéletében a szociálpolitikusok, a közgazdászok és jogászok játsszák”) kaphatnak majd a Collegium Hungaricumba ösztöndíjat. „Mint historikus nem becsülhetem le a történelmi stúdiumok jelentőségét, mégis úgy érzem, hogy most az olasz jelen és az olasz jövő nekünk magyaroknak sokkal fontosabb... Nem is azért jöttem körükbe, hogy a magyar —olasz szellemi együttműködésről csupán beszéljek, hanem azért, hogy a Collegium Hungaricum alapítása révén ez eszmény megvalósítása érdekében cselekedjem.”¹⁵

Pietro Fedele, akkori olasz nemzetnevelési miniszter visszaemlékezése szerint: „személyes érintkezéseink és gyakori hivatalos megbeszéléseink azokban a napokban, míg közöttünk volt, a legmelegebb barátság légkörében folytak le”. Nem véletlenül, hiszen *Klebelsberg* „Páduában tanult és természetszerűen vonzódott az itáliai kultúrához. Mélyrehatóan ismerte a két ország történetét és széleskörű tudása alapját az a humanizmus alkotta, amely Magyarország történetében és kultúrájában kitörölhetetlen nyomokat hagyott. Ő volt minden bizonnyal a leghivatottabb férfi arra, hogy a két ország közötti szellemi kapcsolatokat újjáélessze...”¹⁶

Utazása és tárgyalásai eredményeként 1927. szeptember 12-én, *Mussolini* személyes közbenjárása következtében igen kedvező feltételekkel, a házadó fizetésének kötelezettségétől is mentesítve, *Klebelsberg*nek sikerült a Magyar Akadémiának napjainkban is otthont adó Palazzo Falconierit az újonnan alapítandó római Collegium Hungaricum számára megszereznie. Miniszteri működése egyik legszebb napjának nevezte ezt az eseményt, és sikerült azt is elérnie, hogy a magyar—olasz szellemi kapcsolatok erősítésében aktívan közreműködő olasz méltóságok — köztük az imént idézett *Fedele* közoktatásügyi miniszter — magyar állami kitüntetést kapjanak. Mivel egyszerre több magyar intézményt Rómában nem lehetett volna fönntartani, a Történeti Intézet is hamarosan a Falconieri-palotába költözött.¹⁷ A Fraknoi-villa is magyar állami tulajdonban maradt: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium — a terveknek megfelelően — 1929 júliusától évi 20 000 líráért bérbe adta, s a bérleti díjat rendszeresen átutalta az Akadémia Római Magyar Történeti Intézeti Bizottságának.¹⁸

Klebelsberg újságcikkekben sem restellte indokolni és megvallani a Falconieri-palota megvásárlásával elérni kívánt célt: „Nyilvánvaló, hogy politikai

helyzetünket a világban csak akkor javíthatjuk meg, ha a nagy nemzeteknek rólunk alkotott öszszíté'ete is megjavul. Innét van az, hogy igen sokan propaganda után k'áltanak, innét van az, hogy lelkes hazafiak azt kívánják a kormánytól, hogy különösen a külföldi sajtóban szervezzen propagandát a magyar igazság, magyar érdekek védelmére. Csakhogy minden propagandának újabban rossz a híre, a szervezett propaganda pusztá gyanúja már bizalmatlanságot vált ki. Ezért a szó közönséges értelmében vett propagandától nem sok jót várhatunk. Szerencsére mesterséges akciók porhintésére nincs is szükségünk. Olyan nagy ennek a nemzetnek belső értéke, hogy elégséges a magyarság valódi mi-voltát a külfölddel is megismertetni és legott ezrével teremnek barátaink. Nem szeretném hát ezt a munkát sem kultúrpropagandának, sem kultúrdiplomáciának nevezni. Csak tárgyilagos ismertetése annak, hogy mit jelent a magyar művelődés. Ennek a törekvésnek a szolgálatában állanak a külföldi magyar kollégiumok, amelyeknek kettős a céljuk. Magukban foglalják a főiskoláinkat végzett ifjúság színe-javát, akik a külföld legjelesebb professzorainál tökéletesítik tudásukat, és a világnemzetek nagy művelődési gócpontjaiban gyakorlatilag is elsajátítják az illető nemzet nyelvét. De mellett minden Collegium Hungaricumnak van még egy tudományos osztálya, élén a magyar tudományosság egy-egy reprezentatív emberével, aki megszerzi a társadalmi és szellemi kapcsolatokat az illető kultúrgócpont vezető államférfiaival... Rómában *Gerevich Tibor* első barátja *Arduino Colasantin*nak, az olasz kultuszminisztérium nagynevű művészeti államtitkárának, és kis intézetünk számára megnyerte Róma tudományos érdeklődését. *Gerevich* most intézetével a kis Fraknoi-villából átköltözik a Tiberis partjára, a hatalmas Palazzo Falconieribe, melyet az olasz és a magyar kormány egyesített erejével tudtunk megszerezni és nemcsak a magyar művelődésnek, hanem egyúttal az olasz—magyar szellemi közeledés gondolatának szolgálatába állítani.”¹⁹ A palota megszerzésében egyéb, különleges szempontok is szerepet játszottak: a „hely szelleméből” adódóan a művészképzés és az egyháztörténetírás előmozdításának vágya, valamint az 1924:XXV., a középiskoláról szóló — az olasz mint világnyelv tanulását a reálgimnáziumokban lehetővé tevő — tc. értelmében a nyelvet, valamint az irodalmat jól ismerő olasz-tanárok (tovább)képzésének biztosítása.²⁰

Genthon Istvánnak a Palazzo Falconierit bemutató, 1929-ben megjelent tanulmánya szerint „mielőtt az intézet addigi épületéből, Fraknoi püspök hajdani villájából kiköltözhetett volna, a Palazzo Falconieri új céljának megfelelően kegyeletes átalakításon esett keresztül. A második és harmadik emeleti helyiségekben, amelyeknek történeti jelentősége nincs, falakat törtek, folyosókat vontak. A sok különvált lakást összeolvasztották s egységes célok alá rendelték. A modern higiénia követelményei szerint átalakított, tisztaságtól ragyogó új épületben ez évben indult meg az akadémia munkája, *Gerevich Tibor* irányítása alatt. Az elhanyagolt épület rendbehozása rengeteg munkát igényelt, az átalakítás munkálatait a minisztérium megbízásából *Havas Sándor* s a Rómában élő fiatal magyar építész, *Faludi Jenő* irányították, mindenütt szerető gonddal ügyelve arra, hogy az új életüzem bevezetése ne változtasson a százados palota patinás szépségén. Ugyancsak az ő terveik nyomán épült fel a palota északnyugati oldalán álló modern épület alapfalaira emelt műteremház, amely az akadémia festő- és szobrásztagjainak műtermeit foglalja magában. Ez a műteremház a palota nagy átépítőjének szellemében épült, nehogy stilszerűtlen hang rikoltson bele a Via Giulia ódon palotáinak nyugalmába. Falait ugyancsak madarak díszítik, de már nem a Falconierik sólymai, hanem Mátyás király híres címerállatja, a csőrében gyűrűt tartó holló. Az új madarakat, amelyek a távoli idegenben oly beszédesen emlékeztetnek a magyar és olasz

kultúra százados kapcsolataira, az akadémia kiváló szobrásztagja, *Pátzay Pál* faragta.”²¹

Az egymásnak némileg ellentmondó jelentések szerint 1928 végén vagy 1929 februárjában kezdődött meg az ösztöndíjasoknak a Falconieri-palotába költözése, ám az ünnepélyes megnyitásra csak 1929 őszen került sor, mivel az épület hivatalos átvétele valószínűleg ez év júniusában történt, az átalakítás és a „művészház” építkezési munkálatai pedig szeptemberig eltartottak.²²

A Collegium Hungaricum megnyitása miatt, a kibővült feladatkörök zavaratosan ellátása érdekében, új státuszok betöltése és a Történelmi Intézet helyzetének tisztázása is szükségessé vált. *Gerevich Tibor* javaslata alapján a Gyűjteményegyetem — melynek felügyelete alá tartozott a Collegium — 1928. december 22-i igazgatótanácsi ülésén tárgyaltak a Collegium szervezeti, személyi és költségvetési ügyeiről. *Gerevich* elmondta, „hogy a Falconieri-palota átalakítása és berendezése annyira előrehaladt, hogy 1929. január második felében az intézet teljes üzembem megkezdheti működését”. Indítványozta, hogy az intézet elnevezése Római Magyar Intézet (olaszul: Regia Accademia Ungherese di Roma) legyen. „Az intézet a következő négy osztályra tagozódik: 1. Egyháztudományi osztály, 2. Történelmi osztály (Fraknoi-féle Történelmi Intézet jogutódja), 3. Művészeti osztály, 4. Főiskolai osztály. Az intézet élén kurátori hatáskörrel az igazgató (direttore) áll, s az egyes osztályokat a prefektusok (prefetto) vezetik.” *Gerevich* javaslatára a Gyűjteményegyetem igazgatótanácsa olyan értelmű felterjesztést tett a kultuszminiszterhez, miszerint *Gerevich* kurátori és igazgatói kinevezését kéri, s e minőségben ő vezetné a művészeti osztályt, a történelmi osztály prefektusi teendőit *Tóth László*, a főiskolai osztályét *Várady Imre*, az egyháztudományiét pedig *Luttor Ferenc* látná el. A miniszter a felterjesztést elfogadta,²³ s a Római Magyar Intézet 1932-ben jóváhagyott szabályrendelete is *Gerevich* korábbi javaslatain alapult.²⁴

1930 júniusában *Klebsberg Gerevichet* — aki kurátori tisztségét egyelőre még megtarthatta — fölmentette a Collegium Hungaricum igazgatásával járó teendők alól, és *Miskolczy Gyulát* bízta meg ezek ellátásával. Az indoklás szerint „*Gerevich Tibor* egyetemi tanár... tanszéki kötelességeinek ellátása végett az év nagy részében Budapesten köteles tartózkodni, és az intézet tanulmányi és háztartási vezetése tekintetében egyaránt hátrányok származtak abból, hogy csak nagy megszakításokkal tartózkodhatott Rómában...” *Miskolczyt* — aki egyben 1930 ősztől a római egyetemen újonnan létesített magyar tanszék ny. r. egyetemi tanára lett — ez év októberében nevezték ki hivatalosan igazgatóvá.²⁵ 1932-ben azonban ismét megerősödött *Gerevich* pozíciója, az Intézet szabályrendeletének szeptemberi elfogadása miatt. A már idézett szabályrendelet „az Intézet tudományos munkájának irányítását kivette az igazgató kezéből s dr. *Gerevich Tibor* kurátor úrnak tartotta fenn. Ugyancsak a kurátor úr felügyelt a művészeti osztály tanulmányaira, s irányította a művészettörténelemmel foglalkozó tagok munkásságát...”²⁶ *Miskolczy* 1935-ig igazgatta az Akadémiát — ekkor áthelyezték Bécsbe, ahol az ottani Collegium Hungaricumot és a Gróf *Klebsberg Kuno* Magyar Történetkutató Intézetet vezette —, utódai egykori római történelmi intézeti kutatók, *Koltay-Kastner Jenő*, majd 1940 ősztől *Genthon István* lettek.²⁷

1936-ban újabb fontos szervezeti módosításra került sor: a többi intézettel együtt, egységes elvek alapján állapították meg a „Külföldi Magyar Intézetek Szervezeti, Ügyviteli és Igazgatási Szabályzatát”. Mivel a kultuszminiszter 1935. december 29-i rendeletével az Intézet egyházi osztálya „önálló kollégiummá szerveztetett át, s így adminisztratív, pénzügyileg és helyszínelig is elkülönítetett a Collegium Hungaricumtól” és 1936. január 1-től Római Magyar Papi Kollegiumként, változatlanul *Luttor Ferenc* irányításával folytatta munkáját —

XII. Pius pápa 1940. július 16-án emelte az intézményt Pápai Magyar Egyházi Intézet rangjára —, az 1936-os szabályzat a Római Magyar Intézetnek (Reale Accademia d'Ungheria di Roma) már csak két osztályáról tett említést. A művészeti és a főiskolai osztály összeolvadásából létrejött Collegium Hungaricumról és a „Fraknoi Vilmos” Történeti Intézetről (Istituto Ungherese „Fraknoi” di studi storici). (Mint az eddigiekből is láttuk, az állandó szervezeti változások, a nehezen áttekinthető, sokszor átfedéseket tartalmazó, nem teljesen egyértelmű szabályozások, az egyházi és a történeti osztály különleges helyzete miatt meglehetősen zavaros volt az Római Magyar Intézet megjelölése a korabeli forrásokban is. Hivatalos megnevezésén kívül az Intézet egészét gyakran Akadémiának, Collegium Hungaricumnak hívták, a különböző osztályokat pedig még több jelöléssel illették.) Az 1936. január 16-ával életbe lépő szabályzat legfőbb újdonsága az volt, hogy megszüntette a kurátorok — azaz Róma esetében az Intézet(ek) megalapításában oly jelentős szerepet játszó *Gerevich Tibor* — addigi hatáskörét, és az intézetek teljes jogú vezetőjévé az igazgatót nevezte ki. Emellett — s ily módon, ha közvetetten is, de *Gerevich* mégiscsak bele tudott szólni az Intézet ügyeibe — rendelkezett az igazgató felettes hatóságának, az intézeteket irányító és felügyelő külföldi magyar intézetek kuratóriumának létrehozásáról, hatásköréről és teendőiről. A kuratórium elnökét és hat tagját a kultuszminisztérium nevezte ki, emellett hivatalból tagjai voltak az Országos Ösztöndíjtanács mindenkori elnöke, alelnöke és ügyvezető igazgatója, valamint a Gyűjteményegyetemnek 1934-ben örökébe lépett Magyar Nemzeti Múzeum mindenkori alelnöke és az igazgatótanácsa által jelölt vezető tisztviselője.²⁸ A kuratórium 1937. március 4-i alakuló ülésével kezdte meg működését. Elnöke *Teleki Pál* — aki kultuszminiszterré történt kinevezése után 1938 májusában lemondott a tisztségéről, utóda *Herzog József* lett —, hat kinevezett tagja *Eckhardt Sándor*, *Gerevich Tibor*, *Hülli Dezső*, *Magary Zoltán*, *Székfű Gyula*, *Szent-Györgyi Albert*, hivatalból pedig *Bakay Lajos*, *Heller Farkas*, *Domanovszky Sándor*, *Herzog József* és *Pasteiner Iván* volt. A kuratórium lényegében változatlan összetétellel dolgozott tovább 1944-ig.²⁹

A Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsa és az Országos Magyar Gyűjteményegyetem 1930-ban egyezséget kötött arról, hogy a Római Magyar Intézet egyik osztályaként a Történeti Intézet a Palazzo Falconieriben működ-
jék.³⁰

Ez az egyezmény az egész korszakban érvényben maradt. A Történeti Intézet 1940-ben elfogadott — tulajdonképpen az addigi gyakorlatot szentesítő — új szervezeti szabályzata szerint a Római Magyar Intézet „Fraknoi Vilmos” Történeti Osztálya „befogadja, irányítja és támogatja a történelem, archeológia, művészettörténet, klasszikus filológia és irodalomtörténet magyar munkáit, akik Róma és esetleg Itália más részeinek könyv- és levéltáraiban, művészeti és tudományos gyűjteményeiben, úgyszintén a régiségekre és műemlékekre vonatkozólag kutatásokat és tanulmányokat végeznek. Az Intézet [helyesen: az Osztály] e munkásság közzétételéről a körülményekhez képest gondoskodik... Az Intézetet [helyesen: az Osztály] közvetlenül a Római Magyar Intézet igazgatója vezeti, a tudományos irányítást azonban a Magyar Tudományos Akadémia gyakorolja állandó bizottsága által... Az Intézet [helyesen: az Osztály] tagjai a rendelkezésre álló költségvetési ösztöndíjtelekekből ösztöndíjat élveznek. Az ösztöndíjak számát a M. Tud. Akadémia javaslatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg... Az ösztöndíjasok feladatát, a kutatási célokat a Bizottság esetről-esetre határozza meg. Az ösztöndíjasok feyelmileg a Római Magyar Intézet feyelmi szabályainak vannak alávetve.”³¹

A gazdasági világválság és — részben emiatt — *Klebensberg* miniszteri pozíciójának elvesztése (1931. augusztus), majd halála (1932. október) következté-

ben lényegesen csökkent a külföldi magyar intézetek jelentősége. Alighogy beindult a Római Magyar Intézet működése, *Miskolczy Gyula* már 1930 decemբerében arról panaszkodott, hogy a tudományos ösztöndíjasok nem a meghatározott program szerint dolgoznak, túlságosan széles körű tanulmányokat folytatnak. Ezért kérte, hogy az Akadémia a Történeti Intézet számára új munkaprogramot dolgozzon ki. (Ezt *Csánki Dezső*, *Kollányi Ferenc* és *Aldásy Antal* meg is tették.)³² Hasonló kétségek egyébként ennél valamivel korábban is megfogalmazódtak, így pl. a — valószínűleg szintén *Miskolczy* által írott — 1930. augusztus 3-i jelentésben: „Az Intézet szellemi életét az 1929/30. tanulmányi évben még a tapogatózás, a teljes biztosság érzetének hiánya jellemezte. Eltekintve attól, hogy fiatal, másfél éves intézményről van szó, melynek az idegenben előbb meg kell találnia a méltó helyét, hiányzott egyrészt a világos célkitűzés, másrészt a munkatradíció, sőt, fontos munkaeszközök is. A legnagyobb nehézséget kétségkívül az olasz nyelv ismeretének hiánya okozta, s ez akadályozta meg a tagok nagyobb részét abban, hogy a római szellemi élettel közelebbi összeköttetésbe kerüljenek.” Különösen a művész ösztöndíjasok „lemondó, kevéssel beérő szellemét” (!) „szerencsésen ellensúlyozta azonban egyes tudós-tagok törekvése megismerkedni a római nemzetközi, valamint olasz kulturális tényezőkkel és munkájuk eredményével; ezen a réven az intézet értékes összeköttetésekre tett szert, melyek munkáját a jövőben jelentékenyen megkönnyítik... A pénzügyi nehézségek ezidén sem engedték meg még azt sem, hogy kutatásaik eredményét egy intézeti évkönyvben vagy kiadvány-sorozatban közöljék a tudományos világgal. E sajnálatos tény következménye, hogy a Történeti Intézet régibb tagjainak (*Genthon István*, *Iványi Béla*, *Lukcsics Pál*, *Mihalik Sándor*, *Moravcsik Gyula*, *Nagy Lajos*) értékes művei csak évek múltán, elszórtan tudtak napvilágot látni. Egy nagy lépés mégis történt a tudományos munka megkönnyítése felé: dr. *Jajczay János* tag, a Székesfővárosi Könyvtár tisztviselője, szakszerűen rendezte az intézet könyvtárát... Az elmúlt év tapasztalatai megmutatták azt is, hogy az Intézetnek szorosabban körülírt munkaprogramra van szüksége. Úgy a művészi, mint a tudományos munkánál a témák kiválasztásában és feldolgozásában bizonyos pazarló ötletszerűség volt észlelhető. A római környezet hosszú éveken bőven fog feldolgozásra csábító anyagot nyújtani, de végigtekintve az eddigi eredményeken megállapítható, hogy monumentális teljesítmény és az Intézet nagyvonalú elgondolásához méltó eredmény csak abban az esetben várható, ha a művész-tagok munkáját határozott irányvonalak szabják meg s a tudományos munka szigorúan előírt programhoz igazodik. Program és szorosabb összeköttetés a hazai szellemi élettel: ezek a jövő céltudatos és eredményes munkájának feltételei, melyek megvalósítása esetén a Római Intézet munkássága a magyar művészi és tudományos élet elmélyítésében és gazdagításában jelentékeny részt fog venni.”³³

1931 őszétől pedig, „az ösztöndíjasok számának nagyarányú leszállítása következtében az a helyzet állott elő, hogy a külföldi Collegium Hungaricumok épületeiben a helyiségek egy része nélkülözhetővé vált”. Ezért a Gyűjteményegyetem Tanácsa egyetértve az Ösztöndíjtanáccsal — arra kérte a kultuszminisztert, hogy a Falconieri-palota teljesen elkülöníthető első emeleti helyiségeit a vatikáni magyar követségnek adja bérbe. (A berlini és a bécsi magyar intézetek esetében alkalmazott eljárás, azaz a „megfelelően válogatott külföldi fizető tagok” befogadása Rómában — a ház adómentességének ezáltal elvesztése miatti félelemből — egyelőre kivitelezhetetlennek tűnt. 1932-től viszont „a súlyos gazdasági viszonyok... arra kényszerítették az igazgatóságot, hogy a magyar ösztöndíjasok számának leszállítása következtében üresen maradt helyiségekbe külföldi fizető vendégeket fogadjon be”.) A Collegiumokkal szembeni, egyre gyakrabban megnyilvánuló és mind hangosabbá váló bírálatokat figye-

lembe véve is teljesen igazra volt *Deér József*nek abban, hogy a „legtöbb támadás a . . . Palazzo Falconerit érte. Kétségtelen, hogy éppen ehhez az épülethez bennünket semmiféle magyar tradíció nem fűz, értékesítése pedig jogi természetű, vagy egyéb akadályokba nem ütköznék . . . Itt ismét ugyanaz a helyzet, ami a többi kollégiumi épületnél: egy esetleges eladás aligha téríthetné vissza azokat az investíciós költségeket, melyeket a magyar állam a sajátos kollégiumi cél érdekében eszközölt.” *Deér* ennek ellenére — talán éppen a professzora, *Hóman Bálint* tervezte későbbi változtatásokat beharangozva — a berlini és a római Collegiumokkal kapcsolatban kijelentette: „Kedvezőbb viszonyok között mai épületeik rentábilis értékesítése és a hozzájuk tapadó állások egy részének megszüntetése, továbbá új, kisebb méretekhez szabott egyszerű, de célszerűen berendezett ingatlanok szerzése fogják a magyar ösztöndíjpolitika további ésszerű kiépítésének feladatait alkotni.”³⁴

Gerevich Tibor kurátor 1932 márciusában tett előterjesztést az Intézet gazdálkodásának új alapokra helyezéséről. „Az Intézet eredetileg közel ötven ösztöndíjas befogadására volt tervezve, amely számot az első három évben megközelítőleg be is töltöttük . . . Ma már elegendő számban állnak rendelkezésre fiatal olasz szakos tanárok és tanárnők, s így az ösztöndíjasok számát tárgyi szempontból is redukálni lehet. Hasonló a helyzet a más szakos ösztöndíjasokat illetően”, ám „a magasabb tudományos és művészeti kiképzésre szánt ösztöndíjak fenntartása az eddiginél csökkentebb mértékben továbbra is szükséges . . . Ha a római magyar állami ösztöndíjasok számát 10—12-re is csökkentjük, még mindig a Magyar Intézet lesz a legnépesebbek egyike” Rómában. A „kisebb számú igazán arra való tehetségek helyes kiválasztásával az Intézet koncentrált tudományos teljesítményét ily módon még fokozni lehet. Elegendőnek tartanám, ha a papi osztályba négy, a történeti osztályba három, a művészeti osztályba hat ösztöndíjas küldetnék ki (három festő, két szobrász, egy építész), amihez esetleg adandó alkalommal még egy olyan ösztöndíjas járulna, aki magasabb tudományos fokon valamely más szakmával, klasszikus vagy olasz irodalommal és nyelvészettel, római joggal behatóan foglalkozik. Ez összesen tizennégy ösztöndíjas volna, aminek szinte a fele az olasz kormány által rendelkezésre bocsátott ösztöndíjak terhére esnék.” Ezzel az ösztöndíjasokra esett addigi költségvetési tételek 75⁰/₀-át lehetne megtakarítani. Emellett a négy tudományos tisztviselő alkalmazása — tekintetbe véve az ösztöndíjasok számának jelentős csökkenését — szintén indokolatlan. Akárcsak az Intézet négy osztályának további fenntartása, hiszen „csak az egyházi osztály különállása tartandó fenn, amit a papok belső élete és egyházi fegyelem kétségkívül megkíván . . . Az elhelyezés és a fegyelem szempontjából a történeti osztály ösztöndíjasai és a többi, nem egyházi ösztöndíjasok között nincs különbség, s így tulajdonképp ez az osztály csak az Akadémiával szemben, teoretikusan bír különállással . . . Külön főiskolai osztályt meg éppen nem indokolt fenntartani . . .” *Gerevich* ismét javasolta az első emeleti helyiségek vatikáni magyar követség részére történő bérbeadását, mivel „ez lényegesen megtakarítást jelentene a logi kiadások tekintetében úgy a külügyminisztérium . . . , mint a mi intézetünk költségvetésében”.³⁵

Így *Klebensberg* újabb külföldi intézetek megnyitását és az ösztöndíjakkal további kiszélesítését ígérő, rendkívül költségigényes és nagyravágyó terveiből csak kevés valósul(hatott) meg. 1931-től már a Collegium Hungaricumok megtartásáért és az ösztöndíjakkal folytatásáért is keményen meg kellett küzdeni. 1932 májusában, a kultusztárca költségvetésének tárgyalásakor igen határozottan, többször szokatlanul indulatosan támadták a külföldi kollégiumok rendszerét. „Az nagyon fontos, hogy külföldi nyelveket tanuljanak — emelte ki 1932. május 31-i hozzászólásában a vádakat talán legélesebben megfogalmazó

Éber Antal —, de... a háború előtt is előfordult, hogy Magyarországon egyes emberek külföldi nyelveket megtanultak anélkül, hogy külföldi kollégiumok léteztek volna... Mi külföldi kollégiumokat tartunk fenn, ahol..., groteszk tény, de most már más országok gyermekeit helyezzük el... Úgy látszik, a külföldön hotelipart fogunk a kollégiumok címe alatt folytatni”, miközben itthon „a szerencsétlen tanítók éhínséget szenvednek... Tisztelt miniszter úr, ez nem kultúra, ez kultúraellenesség! Itt elköltöttek, elpazaroltak pénzt olyan kulturális intézményekre, amelyek nem állanak arányban az ország gazdasági erejével...”³⁶

Semmiképpen sem könnyítette a külföldi magyar intézeteknek — elsősorban éppen a legtöbbet támadott rómainak — a fennmaradásért folytatott harcot, hogy *Hóman Bálint*, a két világháború közötti magyar kultúrpolitika *Klebsberg* melletti meghatározó személyisége — 1932 októberétől pedig utóda — a „Gróf”-tól igencsak eltérően ítélte meg az ösztöndíjakképzés hatékonyságát. „Kénytelen vagyok megemlíteni — jelentette ki a képviselőház 1933. május 31-i ülésén a külföldi magyar intézetekre célozva —, hogy elvi tekintetben nem vagyok barátja a kollégiumi rendszernek. Ha rajtam állna: a szabad ösztöndíjak rendszere mellett dönténék, ... mert én a nyelvkészség elsajátítása s az illető ország megismerése szempontjából fontosabbnak és helyesebbnek tartom a szabad ösztöndíjakat. Mivel azonban a kollégiumok már megvannak, ezidőszereint nem kívánok ennek az elvi álláspontomnak érvényt szerezni... Ma az az elvi álláspont, hogy a kollégiumokba csak végzett embereket, tudományos pályán és más pályán, pl. művészi pályán élő fiatalokat küldjünk ki, akik az illető nyelvet már tudják, és erről, mielőtt kimennek tanúságot is tesznek.”³⁷

Hóman szavaiból kitűnt: nem pusztán a valóban szorító gazdasági helyzet hatására, hanem legalább olyan mértékben a külföldi magyar intézetek szerepének ártértékelése, lefokozása miatt csökkent meglehetősen drasztikusan a harmincas évek elején a kollégiumok állami támogatása.

Amíg csak a Történeti Intézet működött Rómában, évi 15 000 aranykoronát adtak kiadásai fedezésére. Ez az összeg a Római Magyar Intézet megnyitásával jelentősen megemelkedett: az 1927/28. évi állami költségvetésbe a Történeti Intézet 23 238 pengős támogatása mellett 1 200 000 pengőt állítottak be az Intézet kiépítésére, amelynek — immár a Történeti Intézettel összevont — működésére 1928/29-ben 80 000, 1929/30-ban 130 000, 1930/31-ben 118 000, 1931/32-ben 124 000 pengőt biztosítottak. Az utóbbi kiadást év közben a felére — 61 950 pengőre — redukálták, 1932/33-ban pedig — további erélyes beavatkozással — már csak 39 000 pengőt, ezt követően — szinte azonos nagyságrendben — 1933/34-ben 37 600, 1934/35-ben és 1935/36-ban 35 720, 1936/37-től 1938/39-ig 35 810 pengőt kapott az Intézet az állami költségvetésből. 1939/40-től áttértek a tárgyévre szóló költségvetésre. Ekkortól a külföldi intézetekre szánt összegek nem voltak egymástól elkülönítve, ennek ellenére — a háborús gazdasági viszonyok dacára, ám nyilvánvalóan az akkori politikai kényszerpálya következtében — bizonyosan jelentősen növekedtek a római Intézetre fordítható kiadások, hiszen az összes intézményre vonatkozó tétel 1939/40-ben 370 000 pengő (ez a költségvetés másfél évre szólt, tehát egy évre kivetítve 246 670 pengő — szemben az 1938/39. évi 176 100-zal), 1941-ben ugyanennyi (246 670), 1942-ben 290 670, 1943-ban pedig már 330 670 pengő volt. A külföldi magyar intézetek közül — legalábbis amíg azok költségvetési adatai elválnak egymástól — mindvégig a római kapta a legnagyobb állami támogatást.³⁸ Valószínű, hogy az Intézet egyéb költségvetési tételeiből is folyamatosan részesedett, hiszen a fennmaradt — sajnos csekély számú — akták tanúsága szerint a jóváhagyott költségvetés mindig magasabb volt az országgyűlés által elfogadottnál. Így pl. 1928/29-re 130 000, 1929/30-ra („a költségvetési lehetőségek teljes megfeszítésével”) 163 600, 1930/

31-re 135 500, 1935/36-ra 37 800 pengő támogatást engedélyezett a kultuszminiszter a költségvetési törvényben megállapított 80 000-rel, 130 000-rel, 118 000-rel és 35 720-szal szemben. Ezen összegek nagy részét, a húszas évek végén több mint 80%-át, a későbbiekben kb. 3/4-ét a dologi — azaz az Intézet fenntartásával és az étkezési díjakkal kapcsolatos — és a tanulmányi, kisebb hányadát pedig a személyi kiadásokra fordították.³⁹ Egy 1930/31-re érvényes kimutatás alapján egy-egy római kollégista kinttartózkodása — az összes költségvetési támogatást az ösztöndíjasok számával elosztva — 3387,50 pengőbe került évente a magyar államnak.⁴⁰

Az 1929/30. — majd ezt követően minden egyes — tanévre magyar állami ösztöndíjra aspiráló jelöltek számára a pályázat feltételeinek megfogalmazását, a pályázati hirdetmény hivatalos közzétételét és az ösztöndíjat elnyerő jelöltek kiválasztását az 1927:XIII. törvénycikkkel létrehozott Országos Ösztöndíjtanács végezte. A pályázati feltételek a két világháború közötti időszakban lényegében változatlanok voltak, csak kisebb mértékben módosultak. Az állami ösztöndíjra 35 — amennyiben korábban már részesültek ilyen ösztöndíjban 40 — évnél fiatalabb, egyetemet vagy főiskolát végzett férfiak (a harmincas évek elejéig nők is) pályázhattak. Az ösztöndíjasok általában november közepétől július végéig tartózkodhattak az intézetben, ahol „teljes ellátást (lakás, fűtés, világítás, kiszolgálás, napi háromszori étkezés, orvosi kezelés, mosás)” kaptak, „és tanulmányi kiadásai, valamint szaktudományi munkájuk költségeinek egy részét is” viselték. Az Intézet tagjai a „a) m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter által közvetlenül, vagy az Országos Ösztöndíjtanács, esetleg egyéb intézmények javaslata alapján” beutalt ösztöndíjasok, „valamint kivételes esetekben csak ellátást, illetve elhelyezést élvező magyar állampolgárok; b) az intézetekbe kivételesen felvett külföldi állampolgárok” voltak. Vendégek lehettek „azok a magyar tudósok, kutatók és művészek, akiknek a vallás- és közoktatásügyi miniszter esetről-esetre rendeletben megállapított feltételek mellett... lakásra és élelmezésre engedélyt ad” az Intézetben. Mivel az 1924:XXV. (középiskolai) törvény a reálgimnáziumok tantervébe az olasz nyelv tanítását is felvette, az olasz kormány — barátságos törvényhozási intézkedésnek ítélvén az aktust — a római Magyar Történeti Intézetnek adományozott két ösztöndíj mellett két újabb ösztöndíjat juttatott olasz szakos magyar tanárjelölteknek. (1935-től már összesen hat olasz állami ösztöndíjat kaptak a magyar fiatalok.) A magyar kormány pedig, viszonzásul, a posztgraduális képzésben részt vevőkön kívül négy magyar állami ösztöndíjas helyet — elsősorban nyelvtudásuk fejlesztése céljából — olasz szakos bölcsészhallgatóknak tartott fenn. Bár ezen hallgatók bármelyik olasz egyetemen tanulhattak, többségük mégis Rómába utazott, és a Magyar Intézetben lakott. Őket is az Ösztöndíjtanács ajánlása alapján jelölték ki.⁴¹ Ennek ellenére az ösztöndíjasok kiválasztásába — különösen a harmincas évek közepéig — a Történeti Intézet esetében az Akadémia illetékes bizottsága, az egyházi osztálynál a katolikus főhatóság, egyébként pedig az Intézet kurátora és/vagy igazgatója is komolyan beleszólhathott. Ezt igazolja, hogy egy 1928-ból fennmaradt értesítés szerint „minden felvétel a római Magyar Tudományos Intézetbe *Gerevich Tibor* egyetemi tanártól, az Intézet igazgatójától függ, és még maga a kultuszminisztérium is elzárkózik minden olyan kérés teljesítése elől, amelynek előterjesztése nem az Intézet igazgatójának útján történik.”⁴²

Sajnos az Intézet tagjairól készült különböző kimutatások más és más szempontok szerint készültek, általában az egyazon forrástípuson belül is következetlenül. Az igazgatók jelentései alapján készült, a külföldi magyar intézetekről tanévenként kiadott tájékoztatók — egyébként ez tekinthető a legmegbízhatóbb forráscsoportnak — egyenetlen színvonalúak voltak. A kormányjelentésekben csak a stipendisták számát — azt sem minden alkalommal — a

Hivataios Közlönyben csupán az egy, illetve fél éves ösztöndíjat elnyertek listáját közölték (de az már nem volt biztos, hogy az ösztöndíjat elnyertek éltek a kedvező lehetőséggel; lemondásra mindig volt példa), az 1936-ban kiadott Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyvének adatai többször pontatlanok. Igen nehéz tehát az Intézet tagjairól, illetve vendégeiről pontos statisztikát összeállítani. Annál is inkább, mivel a kimutatások néha csak arról szólnak, hány két, vagy legalább egy szemeszterre szóló ösztöndíjat biztosítottak az illető tanévben — sokan viszont több alkalommal, akár három-négy éven keresztül kaptak római ösztöndíjat —, gyakran pedig csupán egy-egy ösztöndíjtípust emelnek ki — holott a kiutazók a legkülönbözőbb forrásokból: magyar és olasz állami, törvényhatósági, Budapest székesfővárosi, egyházi, alapítványi, magán-személyek által följajánlott ösztöndíjakkal, tanulmányi segéllyel vagy akár önerőből, fizető tagként lehettek az Intézet vendégei. A különböző források összevetése alapján azonban így is meglehetősen pontos képet kaphatunk arról, kik, milyen céllal voltak Rómában, mikor használták ki a legtöbben — ez persze jórészt a költségvetési támogatás függvénye volt — az Intézet nyújtotta kiváló lehetőségeket. Mivel annakidején a mai helyzettől némileg eltérően általában egy tanévre, de legalább egy szemeszterre (kivételesen és indokolt esetben néha 3 hónapra) szóltak a külföldi ösztöndíjak, a következőkben többnyire csak az ilyen időtartamú ösztöndíjakat veszem figyelembe. (A rövidebb ideig kint kutató tudósokat vagy hallgatókat általában „vendégeknek”, esetleg „vendégtagoknak” tekintették.)

Nagy Ivánnak az 1934/35. tanévig összeállított adatai szerint az 1924/25-től dolgozó Történeti Intézeti tagok mellett „eddig 205-en járták meg Rómát, közülük 4-en a páviai Collegi Borromeoban találva otthont... A Collegium Hungaricum ösztöndíjasai elsősorban olasz szakos tanárok, azután katolikus teológusok, de legnagyobb számmal művészek voltak, akik mindegyikének újabb munkásságán tapasztalni lehet Róma művészi és kulturális levegőjének termékenyítő hatását.”⁴³ *Schneider Márta* — az 1923/24. tanévtől az 1941/42-ig megjelent hivatalos tájékoztatók alapján készült — statisztikája alapján ebben az időszakban 542 esetben — ez az összes külföldi magyar ösztöndíjas helyek 21,2⁰/₀-a volt — adtak ösztöndíjat Olaszországba (igaz — s ezt már én teszem hozzá — ennek jó egyharmada nem az Intézetbe szólt).⁴⁴ Saját — a különböző források összehasonlításán alapuló, ahol lehet, az adatokat levéltári források bevonásával ellenőrző — számításaim szerint 1924/25-től 1943/44-ig összesen mintegy 350 esetben biztosítottak, döntő többségében (kb. 90⁰/₀-ban) két, kisebb hányadában egy szemeszteres ösztöndíjat a Történeti, majd 1928/29-től a Római Magyar Intézetbe. Ezeknek nagy része (mintegy 20⁰/₀-a) magyar állami ösztöndíj volt. Mivel — ahogy azt az előbbieken már jeleztem — sokan részesültek több alkalommal ösztöndíjban, a 350-es esetszám természetesen eltér az összes stipendista 270 fő körüli számától. Így a Történeti Intézetbe 1924/25-től 1942/43-ig 78 esetben 64 személy kapott ösztöndíjat, mivel *Galla Ferenc* négy-szer, 14-en — köztük *Artner Edgár*, *Dercsényi Dezső*, *Ferdinandy Mihály*, *Genthon István*, *Husztai József*, *Kastner Jenő*, *Kopp Jenő*, *Pásztor Lajos*, *Tassy Ferenc* és *Tóth László* — kétszer, 46-an pedig — mint pl. *Bogyay Tamás*, *Fógel József*, *Gerevich László*, *Miskolczy István*, *Moravcsik Gyula*, *Oroszlán Zoltán*, *Tamás Lajos*, *Váczy Péter*, *Vanyó Tihamér*, *Várady Imre*, *Voit Pál* is — egyszer jutottak ösztöndíjhoz. (Hogy még tovább bonyolítsam a dolgot: néhányan — az előbbiek közül pl. *Miskolczy István* és *Vanyó Tihamér* — a Történeti Intézetben és ezelőtt vagy ezután a Római Magyar Intézetben is ösztöndíjasokként kutattak.) Köztudott az is, hogy a művész-ösztöndíjasok — legalábbis a harmincas évek elejéig kijutottak — többsége egy évnél hosszabb ideig, általában két-három esztendőig tartózkodott Rómában (mint a festők közül: *Aba-Novák Vilmos*,

*Basilides Barna, Jeges Ernő, Kákay-Szabó György, Nemessányi-Kontuly Béla, Molnár C. Pál, Patkó Károly, Szabó Vladimír, az építészek és iparművészek köréből: Bardón Alfréd, Szuchy Ferenc, a szobrászokéból: Erdey Dezső, Farkas András, Kuzmík Livia, Pátzay Pál, Végh Ilona, Vilt Tibor). Az eddig említettek — tehát a Történeti Intézet jórészt fölsorolt tagjain, illetve a több alkalommal Rómában időzött művészekon kívül — immár kiérkezésük sorrendjébe szedve a neveket, kissé önkényesen válogatva a gazdag listából, a következő tagokat emelném ki: 1928/29: *Árkay Bertalan, Dex Ferenc, Kardos Tibor, Szőnyi István*, 1929/30: *Farkas Ferenc, Medveczky Jenő, Meszlényi Antal*, 1930/31: *Farkas Ferenc, Gáborjáni Szabó Kálmán, Hincz Gyula, Kardos Tibor, Radó János Polikárp, Tempfli István*, 1931/32: ismét — már harmadszor — *Kardos Tibor* és — másodszer — *Tempfli István*, majd a következő — a korábbiaknál jóval kevesebb ösztöndíjast fogadó — évekből: *Rónay László* (aki háromszor az olasz, egyszer pedig a magyar állam ösztöndíjasa volt), *Balás-Piri László, Fischer* — utóbb *Ferenczi* — *Endre, Iván Szilárd, Mészáros László, Buza Barnabás, Buday György, Bánk József, Kerényi Jenő, Breznay József, Szentgyörgyi Kornél, Kurucz Dezső*.*

A Fraknoi-villában 1924/25-ben 6, 1925/26- és 1926/27-ben 9—9, 1927/28-ban 10 fő lakott, az új otthonban, a Palazzo Falconeriben 1928/29-től 1930/31-ig 40-nél valamivel többen, 1931/32-ben és 1932/33-ban már csak 21-en, ezt követően mind kevesebben, a harmincas évek végén már csak tízen időztek. A negyvenes évek elején ismét emelkedett az ösztöndíjasok száma: az utolsó, még munkával eltöltött tanévben, 1942/43-ban megint 21 tagot számláltak. Az Intézet „osztályait” már a húszas évek végéről fennmaradt jelentésekben sem különítették el egymástól — ilyen értelemben az Intézet szervezete sohasem tükrözte a *Klebensberg* elképzelte fölosztást —, kizárólag a Történeti Intézetet és a Collegium Hungaricumot választották szét következetesen, néha pedig jelezték az 1933-ban önállósodott papi kollégium különleges helyzetét. Az összes ösztöndíjasnak kb. 40%-a a művészek (ideértve az építészeket is), 20—25%-a a legkülönbözőbb egyházi tanulmányokat folytató tagok közül került ki, a többiek csaknem mindannyian társadalomtudományi — mindenekelőtt történeti, nyelvészeti, művészet- és irodalomtörténeti, archeológiai és klasszika-filológiai — kutatásokkal foglalkoztak vagy ezirányú képzésben vettek részt.⁴⁵

Ahogy azt az ösztöndíjasok névsora kitűnően illusztrálja, többségük továbbbi sorsára is jelentős hatással volt a római tartózkodás. Az ott töltött időszak alapos kihasználásáról, római munkásságuk és kutatásaik eredményéről forráskiadványok, önálló kötetek, tanulmányok és cikkek sorozata, építészeti tervek, képző- és iparművészeti alkotások sokasága, a „római iskolának” az e századi magyar művészettörténetben játszott kiemelkedő szerepe tanúskodik. Úgy hiszem, sok szempontból igaza volt *Farkas Zoltánnak*, mikor a *klebensbergi* művészetpolitikát bírálva kijelentette: „*Klebensberg*et képzőművészeti elgondolásaiban eklektikus historismus irányította. Nem ismerte fel saját korának önálló művészet teremtésére irányuló hajlandóságait, nem iparkodott ezeket támogatni. Azt kívánta a vágyait és rendelkezéseit kiszolgáló művészettől, hogy az eddig kialakult formákhoz igazodjék. Nem látta meg, hogy a jelen éppen úgy történelmet alkot, mint a múlt, a hagyományok utánzását, vagy mint nevezte, tiszteletbentartását követelte.”⁴⁶ Ennek ellenére tagadhatatlan, hogy *Klebensberg* — akár egyéni izlésével is szembekerülve — fölül tudott emelkedni saját művészeti elképzelésein. Hiszen számtalan támadás érte — éppen az általa leginkább kedvelt „mesterek” köréből — a római Intézet szobrász és festő ösztöndíjasainak személye és stílustörekvései miatt, ám ő mégis kiállt *Gerevich Tibor* „iskolaalapítási” törekvései mellett. Persze *Gerevich* is megpróbálta a művészeket arra inspirálni, hogy a klasszikus ókori és olasz művészet formáit,

színeit, plaszticitását jobban, „életközelből” megismerjék, és igyekezzenek „annak tanulságait modern törekvéseik javára fordítani. Róma a túlzó modern irányokkal szemben mérsékletre intette őket és magas önkritikai mértékül szolgált. Figyelmeztette őket a művészet örök értékeire és örök törvényeire és megóvta őket a kavargó modern irányok ellenőrzés nélkül való átvételétől. Az igazi tehetséghez, bármennyire is modern legyen, közelebb áll a nagy klasszikus művész, mint a divatstílusok kiagyaloí, mert a tehetség a tehetséghez vonzódik... De a régi mellett javukra szolgált a modern Róma, a negyedik Olaszország acélos szellemű frissessége és a modern olasz művészet lendületes újjászületésének ösztönző példája... A római magyar ösztöndíjas festők és szobrászok már az első években kialakítottak egy esztétikailag határozottan körvonalazható és technikailag is külön sajátosságokkal bíró római magyar stílust, melynek iránya egybeesik az új európai művészet legkomolyabb és leghitelesebb fejlődési vonalával, s mely kétségtől egésszerű új törekvéseket, új szint hoz a modern magyar művészetbe és hozzájárul az új magyar művészeti ízlés kiforrásához. A Palazzo Falconieriben alig 2—3 év alatt új magyar művészeti iskola született.”⁴⁷

Az „iskolaszervező és -alapító” Gerevich számára az 1930. évi Velencei Biennale biztosította az első kiváló lehetőséget pártfogoltjai szerepeltetésére és megismertetésére. Ebben az esztendőben a különböző nemzetek művészetében megnyilvánuló itáliai hatások bemutatását kérték a szervezők, s ez módot adott a kiállítás magyar kormánybiztosaként is tevékenykedő professzornak arra, hogy az Intézet addigi munkásságának javát kiállítsa. Az ösztöndíjasok otthoni sikeres debütálása: az 1931-ben, a Nemzeti Szalonban rendezett kiállítás után a neoklasszicista ihletésű „iskola” — a művészet és annak modernebb irányzatai iránt Klebelsbergnél fogékonyabb új kultuszminiszter, *Hóman Bálint* hatékony támogatását élvezve — a harmincas évek közepére hivatalosan, a kultúrpolitika legfelső szintjén is elismertté vált. Az „iskola” tagjai Magyarországon egyházi és állami megbízások sorát kapták, egyben a Velencei Biennalék csaknem kizárólagos szereplői lettek, s így komoly sikereket értek el Olaszországban is.⁴⁸

Sokféleképp értékelték a római iskolát az utóbbi évtizedekben, ám abban — ma már persze egészen más szemléleti közelítéssel — egyetérthetünk a korabeli kritikussal, *Csaba Istvánnal*, hogy Gerevich méltán beszélt „római magyar stílusról”, hiszen: „Ez az iskola a legjobb értelemben véve modern, de nem rombolóan forradalmi, ... mert nem zúz porrá semmi értéket, sőt inkább úgy jut el az újhoz, a maihoz, hogy ősi szépségű hagyományokat épít és fejleszt a XX. század szellemének megfelelően tovább... A római iskola... tág és ruganyos keret, a különböző művészegyéniségek tarka skálája békésen belefér... Épp ez a változatosság s hogy közülük nem egy alig látszik összefüggeni az iskolával, dicséri legjobban az iskolát, mert a római tanulóévek nem jelentettek szellemi kényszerzubbonyt és egyenruhát — mint egykor München —, hanem mindenkit a saját hajlamai legművészebb kifejtésére ösztönözték. Sokaknál az iskolához való tartozás nem is annyira stíluskötéléket, mint inkább színvonalat és kvalitást jelent.”⁴⁹

A római iskola meghatározó szerepe mellett az Intézet kutató ösztöndíjasai is — elsősorban a többnyire már konkrét feladatokkal, az Akadémia ajánlásával érkező Történeti Intézet tagjai — komoly tudományos eredménnyel büszkélkedhettek. A bécsi Collegium Hungaricumhoz és Történeti Intézethez hasonlóan, Rómában is kiadványsorozatokban, majd 1936-tól az Intézet évkönyvében publikálták az ottani kutatások hozadékaként született tanulmányokat és köteteiket. Az önálló kiadványokon kívül az intézet tagjai számos másuttal megjelent munkájukban hivatkoztak az olasz szakirodalomra és a római — mindenekelőtt va-

tikáni — forrásokra. Igen fontos a Római Magyar Történeti Intézet tevékenysége a bécsi kutatások szempontjából — és persze fordítva: a bécsi a római szempontjából — is. Azon túl, hogy *Miskolczy Gyula* személye — igazgatói minőségében — mintegy összekötötte a két történeti intézetet és a két Collegium Hungaricumot, sokan voltak, akik mindkét helyen megfordultak és mindkét fővárosban állami ösztöndíjjal tartózkodtak. Közös sajátosság volt az is, hogy mind Bécsben, mind pedig Rómában a harmincas évek közepéig folytak szervezett és komoly, egységes munkaterv és -program szerinti történeti — mindenekelőtt a levéltári források feltárására és publikálására irányuló — kutatások.

A római Intézet saját kiadványai voltak:

A Római Magyar Történeti Intézet kiadványai (Bp.—Pannonhalma—Szombathely, 1925—1941.) — összesen 7 kötet (*Artnér Edgár, Huszti Dénes, Tóth László és Vanyó Tihamér* 2—2, valamint *Várady Imre* munkája);

Publicazioni dell' Istituto Storico Ungherese di Roma (Bp.—Roma, 1925—1929.) — összesen 5 kötet (*Horváth Henrik, Koltay-Kastner Jenő, Mihalik Sándor, Miskolczy István és Tóth László* tanulmányai);

A Római Magyar Intézet kiadványai. Publicazioni della R. Accademia Ungherese di Roma (Roma—Bp., 1931—1936.) — összesen 4 kötet (*Mihalik Sándor* 3 és *Wolf Rózsi* 1 kötete);

Olaszországi Magyar Oklevéltár. Monumenta Hungariae Italica. Közrebo csájtja a Római Magyar Történeti Intézet (Bp. 1931—1941.) [Sorozatcímváltozás 1941-ben: Olaszországi magyar emlékek!] — összesen 6 kötet (*Lukcsics Pál és Galla Ferenc* 2—2, *Vanyó Tihamér és Veress Endre* 1—1 forráskötete);

Studi e documenti italo—ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma . . . I—IV. Annuario 1936—1940—41. (Roma, 1937—1942.).⁵⁰

Hóman — a külföldi, elsősorban az olasz és a német kapcsolatok fontosságát hangoztató „geo-” és kultúrpolitikai elképzeléseinek megfelelően — a harmincas évek közepétől több országgal kötött kulturális egyezményt vagy a „szellemi együttműködésről” szóló szerződést (1935-ben Lengyel- és Olaszországgal, valamint Ausztriával, 1937-ben, majd 1940-ben Németországgal, 1938-ban Észt- és Finnországgal, végül 1941-ben Bulgáriával). Ezekben — ha vonatkozva is, de végre fölismerve a kinti kollégiumok fönntartásának szükségességét — kötelezettséget vállalt a külföldi intézetek további működtetésére, az ösztöndíjasok cseréjének előmozdítására.⁵¹ Az 1935. február 16-án aláírt magyar—olasz kulturális egyezmény (1935:XVIII. tc.) általános indoklása éppen ezért kiemelte: „A római levéltárak, könyvtárak és múzeumok, a Vatikán átvizsgálatlan kéziratgyűjteményei kimeríthetetlen forrásanyagát nyújtják különösen a török háborúk ideje történetének úgy, hogy a megnyitás óta eltelt tíz esztendő alatt Rómában dolgozott 56 történészünk valóban eredményes munkát végezhetett. Ismeretlen Corvin-kódexek, nagyértékű kéziratok, Janus Pannonius irásai, a magyar humanisták és olasz tudósok levelezései kerültek napvilágra kutatásaik során. Újból megtalálták a XVII. század óta elveszettnek hitt ún. vatikáni magyar krónikát és általában sok új adattal gazdagították a magyarországi humanizmus és az olasz—magyar történelmi kapcsolatok anyagát.” A római Collegium Hungaricum pedig „1928 ősze óta 207 különféle tanulmányokat folytató ösztöndíjasnak és számos kutatónak adott hajlékot”. Az egyezmény intézkedett a Római Magyar Intézet fenntartásáról, és egy olasz intézet budapesti alapításáról. Rendelkezett arról, hogy „a magyar és az olasz kormány az ösztöndíjas helyek számát négyről legalább hatra emeli fel . . . Az olasz királyi kormány ezenkívül továbbra is tanulmányi segélyeket adományoz, a magyar kormány ily irányú javaslatait lehetőleg figyelembe véve, olasz királyi egyetemen és főiskolákon beiratkozott érdemesebb magyar ifjaknak.”⁵²

Egy ugyanebben az esztendőben, 1935-ben született följegyzés azonban — nem derül ki, ki a szerzője, ám úgy gondolom, a szöveg *Miskolcgy Gyulának* tulajdonítható — már arról panaszkodott: „A Fraknoi-féle kis intézet hőskorában a magyar történetkutatók Rómában oly szépen dolgoztak és publikáltak, hogy kiadványaikra manapság is büszkéek lehetünk és ők a nemzetek római tudományos versenyében fényesen megállták helyüket. Mióta azonban az intézet a Falconieri-palotába került és Rómát a magyar ösztöndíjasoknak szinte egész raja lepte el, azóta a külső fénnel és nagyszerűséggel ellentétben a tudományos szellem és eredmény messze mögötte maradt a régi teljesítményeknek. Ennek okát főként kettőben látom: a tudományos tervszerűség hiányában és a közzététel rendkívüli nehézségeiben. Eltekintve szükséges nyelvtudás híjával levő és a módszertanilag iskolázatlan ösztöndíjasok nagy teherterheléstől, az első szempontból különösen azt tartom az eredménytelenség forrásának, hogy az intézetnek nincs tudományos munkaterve, programja. A különféle nemzetek római intézetei szinte kivétel nélkül egy-egy körülhatárolt, nemegyszer nemzetközi jelentőségű tárgykörnek vagy a vatikáni források bizonyos csoportjai kimerítő feldolgozásának szentelik erejüket . . . Mindezzel szemben az újabban munkábavett és közzétett magyar kiadványok a legkülönbözőbb területeken való tudományos kalandozás jegyeit viselik magukon, ritkán merítenek ki egy-egy sorozatot, ritkán zárnak le egy-egy tárgykört. Nyelvük jórésztben magyar s így az európai egyháztörténelem nemzetközi közvéleménye számára meghaltak . . . Megvallom Kegyelmes Uram, nekem szinte vérzik a szívem, amikor azt látom, hogy Rómában még mindig nagyon szép számmal képviselt magyar intézet hogyan marad el évi 3—4000 pengő miatt a nemzetek versenyében, s hogyan tesznek túl rajtunk csehek és oláhok.” *Miskolcgy* ezért is kérte tehát egy 3—400 oldalas évkönyv megjelenésének költségvetési támogatását. (Az igazság kedvéért tegyem mindjárt hozzá: ahogy arról már szóltam, 1936-tól 1940—41-ig, négy kötetben megjelentek az Intézet olasz nyelvű, a kritikusok által is elismerést kiváltott kötetei.)⁵³

Nyilvánvalóvá vált, hogy a nagy költségek ráfordításával fenntartott intézet munkájával a kultuszminisztériumban sem voltak igazán elégedettek, hiszen már 1933-ban, majd 1935-ben a Falconieri-palota eladása is komolyan szóba került. 1933-ban a — *Mussolini* kezdeményezésére már korábban megkezdett — nagyszabású városrendészeti tervet fenyegetett azzal, hogy a palota egy részét le kell bontani. *Gerevich Tibor* szerint ezért vált szükségessé, hogy „a Római Magyar Intézet évek óta vajdó kérdése, igazi szükségleteinek megfelelő megoldást nyerjen. Nyilvánvaló, hogy a négyemeletes Falconieri palota és a mellette levő kétemeletes művészház túlnő a Római Magyar Intézet reális szükségletein. Évek óta kísérlet történik olyan megoldásra, hogy a vatikáni magyar követség foglalná el az épület egy részét, az erre vonatkozó tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, s talán nem is kecsegtetnek eredménnyel a jövőben sem, tekintetbe véve azt, hogy a követség idegenkedik attól a gondolatától, hogy egy különböző jellegű és társadalmi keretű intézménnyel . . . legyen egy épületben . . . Természetellenes és szinte tarthatatlan helyzet, hogy ugyanakkor amidőn a Fraknoi-villában a Római Magyar Intézetnek egy, a reális kereteknek megfelelő saját kisebb épülete van, ugyanakkor kénytelen legyen egy négyemeletes palotát fenntartani . . .” Emiatt a költségvetési támogatások nagy részét „luxus-jellegű kiadásokra kell fordítani, s így a tulajdonképpeni céljától, az ösztöndíjasok kiképzésétől, az Intézet tudományos és művészeti munkájától elvonni, már olyan mértékben, ami veszélyezteti az Intézet szellemi teljesítőképességét és az első években szerencsésen kivívott pozícióját a hasonló római idegen intézetek között . . .” Tovább rontott a helyzeten, „hogy az intézet nagyszámú szabad helyiségeit [a korábbi fenntartásokat félretéve] penzió-

szerűen használták ki... Ez egész szokatlan a római külföldi intézeteknek szinte parnasszusian izolált és emelkedett életmódjához képest; s tulajdonképpen anyagilag sem hoz sokat”, az Intézet „tudományos jellegét pedig kulturális és penzió-szellemre változtatják át. Szinte gondviselészerűen jött az épület részbeni lebontásának, nézetem szerint nehezen elhárítható körülménye, mintha megmutatná az utat, amelyen a Római Magyar Intézet a fényes palotának nyomasztó terhétől megszabadulhat, anélkül, hogy ezért akár a hazai, akár a külföldi közvélemény előtt rá ódium hárulhatna.” Gerevich javaslata szerint ezért a palota egész épületét föl lehetne ajánlani Róma kormányzóságának, azaz az olasz kormánynak, s az Intézetnek az átalakítással kibővíthető Fraknoi-villába kellene visszaköltöznie. Ezáltal „az Intézet még csak fokozhatná az olasz kulturális életben való tevékenységét, ami célja és faladata is, hiszen a palota eladása által kedvezőbb anyagi helyzetbe jutna..., a Fraknoi-féle házakban vissza lehetne térni ahhoz az egyszerű és takarékos, tudományosan és mindenképpen bevált adminisztrációhoz, amellyel a Fraknoi Intézet a háború utáni első években kifogástalanul működött.”⁵⁴ A javaslatnak megfelelően *Hóman* 1934 novemberében intézkedett arról, hogy az addig bérbe adott Fraknoi-villa bérleti szerződését — mivel a kikerkező magyar tudósokat itt kívánja majd elszállásolni — 1934. december 31-ével mondják föl, s mind a Falconieri-palota eladására, mind a Fraknoi-villa átalakítására vonatkozó terveket az 1935. február 20-i minisztertanács elé terjesztette.⁵⁵

Hóman aggodalmait szerint: „Miután kétségtelen, hogy a palota az államháztartás jelenlegi helyzetét tekintve — amelynek tartós és gyors javulását a közeljövőben sajnos nem várhatjuk — a római Magyar Intézet részére túl van méretezve, folyó évi február havában Rómában folytatott tárgyalásaink során megbeszéléseket folytattam az olasz kormányelnök úr önagyméltóságával arra vonatkozóan, hogy nem volna-e lehetséges a palotát értékesíteni... Az olasz kormányelnök úr teljes egészében magáévá téve e gondolatot kijelentette, hogy hajlandó az épületet az olasz állam részére 5 000 000 líráért megvásárolni. A befolyó összeget részben az olasz állam által a magyar állam részére adományozandó telken építendő új magyar intézet költségeire kívánom — mintegy fele összegben — fordítani, míg a vételár fennmaradó része alapszerűen kezelve arra szolgálna, hogy annak jövedelméből az ösztöndíjasok költségeit fedezzem.” A kultuszminiszter elképzeléseit a Magyar Intézet felettes szerve, a Gyűjteményegyetem örökebe lépő Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa is elfogadta és helyeselte.⁵⁶ Így nem meglepő, hogy *Hóman Bálint* a képviselőház 1935. június 18-i ülésén bejelentette: „Az olaszországi Collegium Hungaricum épületét, a Falconieri-palotát római tartózkodásom alatt eladtam, az olasz kormány feje volt szíves azt megvásárolni olyan összegért, hogy abból az új és a célnak megfelelőbb modern épületet felépíthetjük és emellett még bizonyos összegünk marad, amellyel fundálhatjuk ezt az intézményünket.”⁵⁷ Sajnos a forrásokból nem derül ki, hogy e magabiztos, már kész tényeket rögzítő kijelentés ellenére miért hiúsult meg az épületcsere; mindenesetre a már említett magyar—olasz kulturális egyezmény (1935:XVIII. tc.) 1. §-a intézkedett a Római Magyar Intézet magyar, kormány általi további fenntartásáról (igaz, arról nem esett szó, milyen épületben), és az Intézet ezután is a Via Giulia 1. szám alatti Palazzo Falconieriben működött.

1935-től egyre kevesebb tudósítás és levéltári forrás emlékezik meg az Intézetről. A biztató kezdeteket és a látványos fölemelkedést az intézetre fordítható összegek és ezáltal az ösztöndíjasok számának hirtelen apadása követte. Az Intézetet körülvevő csöndet csak az Intézet művész-ösztöndíjasainak gyakori és sikeres olaszországi szereplése, valamint magyarországi térhódítása, majd a világháború alatti — részben kényszerű, hiszen a külföldre igyekvő ma-

gyar állami ösztöndíjasok ekkor már kizárólag „baráti” vagy semleges országokba utazhattak — újbóli fölívelés törte meg. 1943 júliusa azonban — az angol—amerikai csapatok szicília partraszállása, majd *Mussolini* leváltása és leartóztatása következtében — az Intézet életében is fordulópontot jelentett.

Genthon István igazgató 1943. május 25-i jelentésében még lelkesen írt az Intézet művész-tagjainak szokásos — *III. Viktor Emanuel* olasz király megnyitotta — évszázó kiállításáról: „évek óta a megnyitás ilyen ünnepélyes keretek között nem történt... — állította —, a kiállítás nívója lényegesen jobb, mint az utolsó két évben rendezetteké volt”.⁵⁸ Néhány nappal később azonban *Luttor Ferenc*, a Pápai Magyar Egyházi Intézet igazgatója már arról panaszkodott, hogy „mint magánúton értesülök, a római Magyar Akadémia állami ösztöndíjasai 1943. június 1-től fogva nem kapnak ösztöndíjat, s el kell hagyniok záros határidőre az épületet... A pápai felsőbb intézetek június 30-án zárnak csupán, s a vezetésem alatt álló Egyházi Intézetnek tagjai vizsgázni kötelesek”. Ezért kérte, hogy „legalább e hó végéig folyósíthassam az étkezési pénzeket a könyhának, s a rendkívüli segélyeket az állami ösztöndíjasoknak”, ám július 1-je után „senki, semmi címen még lakást sem élvezhessen az Egyházi Intézetben”. Július 5-én pedig ugyanő javasolta a kultuszminiszternek az 1943/44. tanévre vonatkozólag, „hogy az ösztöndíjakat csak abban az esetben méltóztassék kiutalni, ha a háborús helyzet itt Olaszországban javul. Ha ugyanis a légitámadások, illetve alarmok Róma felett sokasodnak, s ha a beszerzési nehézségek meg nem szűnnek, nincs pozitív haszon az ösztöndíjasok itt tartózkodásából”.⁵⁹

Ezt fölismerve, „az 1943 nyarán Olaszországban bekövetkezett katonai és politikai események hatása alatt a római magyar követ az egész kulturális képviseletet hazarendelte. Ennek következtében a római és milánói magyar intézetek, a római és bolognai magyar tanszékek, a nápolyi, firenzei, milánói, pádovai, vénecei és trieszti magyar lektorátusok, valamint a milánói magyar—olasz iskola, vezetők és beosztottak nélkül maradvá, félbeszakították működésüket. (A genovai és a torinói lektorátusok 1942 ősze óta nincsenek betöltve.)”⁶⁰ Miután a szövetségesek elfoglalták Rómát — bár a magyar érdekeket a svéd követség képviselte — az 1943 végétől beszakadt mennyezetű Palazzo Falconieri tulajdonjoga is kérdésessé vált. *Luttor Ferenc* „a Pápai Magyar Egyházi Intézet igazgatója, miután mint a Sztójay-kormány ügyvivője, a Szövetségesek által kényszerítve volt akadémiái lakását elhagyni és a Vatikán-állam semleges területére költözni, az Akadémia legszebb részeit kiadta, részben azért, hogy az Intézet ca. 20 000 lírát kitevő havi rezsijét fedezhesse (az Akadémia nem kapott Budapestről 1943 ősze óta egyetlen fillért sem), részben... [, hogy] esetleges szövetséges rekvirálástól megmentse. (Utóbbi felfogása teljesen téves volt, mert a Szövetségesek az olaszországi magyar ingóságokat és ingatlanokat teljes mértékben respektálták és a svédek védelmét mindenben elismerték.)” 1945 szeptemberében az olaszországi magyar intézetek felőli érdeklődésre — a budapesti olasz segélybizottság elnökének közvetítésével — „az olasz külügyminisztérium aláírás és megszólítás nélküli jegyzék formájában azt a választ küldte, hogy a római magyar kulturális intézmények épületei rendben vannak, sértetlenek maradtak és azokat az új olasz kormány teljes mértékben respektálja”.⁶¹

Kardos Tibornak ugyanekkor, 1945 szeptember elején papírra vetett emlékirata szerint az olasz—magyar vonatkozású tudományos kutatások bázisa továbbra is adott, a képzőművészeti és zenei képzés folytatása pedig feltétlenül szükséges maradt. Változtatni kellene viszont az ösztöndíjrendszeren, hogy — az állam anyagi lehetőségeihez mérten — 3—10 kutató állandóan Rómában dolgozhasson. *Kardos* elismerte *Gerevich Tibor* — aki „az olasz—magyar kapcsolatoknak immár negyed évszázada a lelke... volt” — multhatatlan érde-

meit, s javasolta, hagyják meg őt az amúgy is csak „tiszteleti és tanácsadói megbízást” jelentő kurátori tisztségben. A Szépművészeti Múzeum főigazgatójává kinevezett *Genthon István* helyett pedig *Huszti Dénest* javasolta igazgatónak.

Végül is nem *Huszti*, hanem — 1946 októberében — *Kardos Tibor* foglalta el az igazgatói széket. E minőségében írta az Intézet 1943 utáni sorsáról: „A Római Magyar Akadémia munkássága túlságos erős szálakkal kapcsolódott a megelőző hivatalos Olaszországhoz, majd pedig lelkiismeretlenül cserbenhagyták tudományos és egyéb érdekeinket, amikor arra kényszerítették az Akadémia volt vezetését, hogy térjen haza és az intézetet formálisan adja fel. 1943 óta az Akadémián semminemű tudományos munka nem folyt, az egyetemen a magyar irodalom tanítása szünetelt. Egyes sovinizta és élelmes kelet-európai népek igyekeztek a helyzetet kihasználni, meglehetősen sikerrel. Az intézet épületét már 1938, illetve 1940 óta nem javították, pótlásokat nem eszközöltek, és így a gazdátlan időszakban rohamos pusztulás indult meg. Betetőzte mindent a politikai menekültek és nyugatosok beszivárgása az intézetbe...” Úgy gondolta, az Intézet a jövőben akkor tudja feladatát megfelelően végrehajtani, „ha nagyszerű épületének adottságait kihasználva a lehető legnagyobb számban a legértékesebb tudósokat látja vendégül és azok a legkomolyabban veszik a kutatás munkáját. Ugyanekkor pedig az intézetnek a magyar zene és művészet legigazabb értékeit, a legkomolyabb irodalmat kell közvetítenie. És munkájában el kell kerülnie a propagandának nemcsak a tényét, de a legtávolibb látszatát is. Kapcsolatot kell találnia az olasz közvéleménnyel, de a nemzetközi közvéleménnyel is, vagyis a római intézetek külön világával.”⁶²

E ma is nyugodt szívvel vállalható program földézése, valamint a korabeli források és adatok hosszas és kicsit egyoldalú — hiszen olasz megfelelőjüket nélkülöző — felvonultatása után úgy gondolom, összegzésként megállapíthatom:

1. A Római Magyar Intézet kiépülése és a harmincas évek elejéig tartó gyors fejlődése az olasz—magyar kapcsolatok háború utáni rendeződésének, személy szerint pedig elsősorban *Klebelsberg Kuno* kultuszminiszternek és *Gerevich Tibornak*, az Intézet első igazgatójának és kurátorának köszönhető. A „magas kultúra” és a művészetek erőteljes állami támogatása, a külföldi magyar intézetek hálózatának — s ebben a rómainak — létrehozása a (mindenekelőtt német példák hatását tükröző) *klebelsbergi* kultúr- és tudománypolitika egyik alapja volt. A képző- és iparművészethez kevésbé értő, a bármilyen fajta „modernséget” eleve elutasító miniszter ezirányú elképzeléseit kiválóan ellensúlyozta és kiegészítette *Gerevichnek* a római iskola kialakítását célzó, teljes sikerrel járó koncepciója; az Intézet tudományos profilját pedig a történeti, részben az egyházi osztály komoly kutatási eredményeket fölmutatva képviselte.

2. Az Intézet 1931/32-ben bekövetkező — nem sokkal az érdemi munka beindulása utáni — hirtelen hanyatlása csak részben tudható be a gazdasági válság hatásának. Emellett a külföldi magyar intézményrendszer erős személyhez (*Klebelsberghez*) kötöttségét, állandó átszervezések miatti bizonytalan helyzetét, valamint az — elsősorban éppen a Római Magyar Intézetet támadva — újra- és újra megfogalmazott, a „túlméretezettségre”, a „luxuskiadásokra” vonatkozó kritikák és vádak részbeni jogosságát bizonyítja. Ezen kívül hiányzott a jól körülhatárolt, a feladatokat személyekre lebontva meghatározó, a kutatókat összehangoló munkaterv és -program, amely a bécsi Történeti Intézetnél ekkor még megvolt.

3. Az Intézet fenntartását nemcsak kulturális érdekek, de (kül)politikai célok is indokolták. Bár *Hóman Bálint* — Magyarország geopolitikai helyzetének

és saját meggyőződésének megfelelően — az olasz—német orientáció elkötelezett híve volt, a külföldi kollégiumi rendszer bírálója —, a szabad (az ún. „kézi”) ösztöndíjak támogatójaként többször is kísérletet tett a Római Magyar Intézet palotájának értékesítésére, és jóval szerényebb, kevesebb ösztöndíjassal, ám szerinte hatékonyabban működtethető kollégium megszerzésére. Ezirányú próbálkozásai rendre meghiúsultak, a harmincas évek közepétől pedig teljesen abbamaradtak. Sőt, Magyarország háborúba lépése után — a kulturális külpolitika kötelező haladási irányú zsákutcába kerülése következtében — ismét fejlesztette az Intézetet. Úgy tűnik, a (kül)politikai megfontolások a gazdaságossági szempontoknál is sokkal fontosabbak voltak.

4. Minden ellenvetés, a sokba kerülő külföldi „elitintézetekkel” szemben megnyilvánult ellenérzések dacára: az ösztöndíjasok névsorán, tudományos teljesítményén és későbbi életpályáján végigtekintve Róma vonatkozásában is igen komoly eredménnyel járt az állami ösztöndíjakció. A Rómában időztek többsége — mintegy kétharmada, háromnegyede — a negyvenes évek közepéig bekerült a magyar értelmiségi (művészeti, egyházi) elitbe, s gyakran — igaz, 1945-től, majd 1948-tól sokszor már a magyar emigrációban — még az ötvenes, hatvanas és hetvenes években is vezető szerepet játszott.

5. Éppen ezért igen szomorú, s óriási veszteségeket okozott, hogy 1945, de különösen 1948 után a *Klebsbergi* vagy akár a *hómani* elképzelésektől meglehetősen eltérő, sajátos, általában politikai szempontú kiválasztáson alapult a külföldi ösztöndíjasok kiküldése. Bár a régi kulturális intézményrendszer, s így a korábbi ösztöndíjrendszer számos eleme 1948/49-ig tovább élt, a politikai változások a kulturális szakigazgatást sem hagy(hat)ták érintetlenül. 1949-ben — hosszas vajúdás után — a külföldi magyar intézetek sorsa, legalábbis jó időre, megpecsételődött...

JEGYZETEK

- 1 *Ujváry Gábor*: Tudományszervezés—történetkutatás—forráskritika. *Klebsberg Kuno* és a bécsi Magyar Történeti Intézet megalapítása = *Levéltári Szemle* 1994/3. sz.
- 2 Tudomány, kultúra, politika. Gróf *Klebsberg Kuno* válogatott beszédei és írásai (1917—1932). Vál. az előszót és a jegyzeteket írta *Glatz Ferenc* (Bp. 1990.) A továbbiakban: *TUDOMÁNY*, 1990. 229. és 233—234. o. és *Klebsberg Kuno*: A háború utáni magyar tudománypolitika. In.: *Magyarok a kultúráért* (Szerk. *Lukács György*) (Bp. 1929.) 207. és 212. o.
- 3 Erről bővebben ld.: *Ujváry Gábor*: Magyar állami ösztöndíjasok külföldön 1867—1944 = *Levéltári Szemle*, 1993/3. sz.; *Uő*: Tudományszervezés—történetkutatás—forráskritika. *Klebsberg Kuno* és a bécsi Magyar Történeti Intézet megalapítása = *Levéltári Szemle* 1994/3. sz.
- 4 A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet első félévi működése = *Századok* 1917/6. sz. — *József Ferenc* főherceg: Megnyitó beszéd a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgatótanácsának alakuló ülésén = *Századok* 1917/2—3. sz.; A konstantinápolyi magyar tudományos intézetnek szervezett szabályzata (Bp. 1916.); A magyar tudománypolitika alapvetése (Szerk.: *Magyary Zoltán*) (Bp. 1927.) 457. o.
- 5 *Fraknói Vilmos*: A vatikáni levéltár és a római magyar történeti intézet. In.: *A katolikus Magyarország* (Bp. 1902.) 425—429. o.
Vári Rezső: Történeti intézetek Rómában (Bp. 1916.) 45—52. o.
Robert Gragger: Ungarische Institute für Geschichtsforschung = *Ungarische Jahrbücher* 2. Bd. (Berlin—Leipzig, 1922.) 203—211., különösen 207—208. o.
Fraknói lemondásáról: *Századok* 1912. 157—158. o. „Mivel egészségi állapotom és előrehaladott korom nem engedik, hogy Rómában tartózkodjam és az intézetet vezesse — írta —, ismételtlen megújított kísérleteim pedig, amelyek az intézet biztos és állandó megalapítását célozták, sikertelenek maradtak: azon fájdalmas kényszerűség előtt állok, hogy az intézet fenntartásáról le kell mondanom. Mídon

- ezt a tisztelt Akadémiának bejelentem, egyszersmind ezennel 50 000 korona névértékű 4⁰/₀-os földhitelintézeti záloglevelet (1912. július 1-től kamatozó szelvényekkel) bocsátok rendelkezésére, azon kéréssel, hogy ezen értéket, mint a római könyv- és levéltárakban végzendő kutatások elősegítésére és eredményeik közzétételére hivatott alapítványomat kezelésbe venni méltóztassék és kiküldendő bizottsága velem egyetértőleg az alapítvány szabályzatát elkészítse.”
- 6 Századok, 1912. 318—320. o. és 1913. 157. o. Ld. még Századok 1911. 153—155. *Fráter Jánosné*: A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai (Bp. 1974.) 251—252. o. Az MTA Levéltárban és Könyvtára Kézirattárában található források igen precíz és megbízható földolgozásával mindmáig ez a legkonkrétabb és leginkább adatgazdag földolgozása a Római Magyar Történeti Intézet történetének. Éppen ezért a későbbiekben többször támaszkodom a kötet „A Római Magyar Történeti Intézet Bizottsága” című fejezetére (251—162. o.). A továbbiakban: FRÁTERNÉ, 1974.
- A szabályzatról: Akadémiai Értesítő 1913. 679—681. o.
Vári megbízásáról: Akadémiai Értesítő 1915. 277—278. o. (FRÁTERNÉ, 1974. 252. o. szerint *Várit* 1914. január 31-én nevezték ki intézeti titkárnak.)
Vári Rezső: Történeti intézetek Rómában (Bp. 1916.) 48—51. o.
- 7 Akadémiai Értesítő 1915. 280—281. o., 1916. 314—316. o., 1917. 248—249. o. és 1918. 189—190. o.
- 8 Akadémiai Értesítő 1919. 123—124. o.
Schwendt követségi irodatanácsos 1918. december 31-i keltezésű jelentése szerint „*Morel* tábornok részéről az 1918. év folyamán több ízben történt érdeklődés az-iránt, vajon az intézet házát nem bérelhetné-e ki. *Schwendt* követségi irodatanácsosnak sikerült ugyan az ügyet egy ideig elodázní, de végül, tartván attól, hogy *Morel* tábornok befolyását az olasz kir. kormánynál érvényesítve, az intézet épületét a maga részére elrekviráltatja, alapos megfontolás után *Villa Urrutia* spanyol kir. nagykövet útján közölte *Morel* tábornokkal, hogy a következő feltételek mellett hajlandó az épületnek *Morel* tábornok által való kibérlésébe beleegyezni: 1. hogy a könyvtár érintetlenül a maga helyén maradjon; 2. hogy dr *Vári Rezső* intézeti titkár és helyettes igazgatónak Rómában maradt összes magántulajdona a könyvtárteremben helyeztessék el . . . ; 3. hogy *Onori* portás ebbeli minőségében továbbra is meghagyassék az intézetben; 4. hogy semminemű építkezési vagy egyéb átalakításnak helye nincsen; 5. hogy a *Morel* tábornok által átvett összes berendezési tárgyakról pontos leltár vétessék fel és a bérlő kötelezze magát esetleges károk megtérítésére; 6. hogy a bérlő magára vállalja az összes folyó kiadásokat . . .”
Morel tábornok e feltételeket elfogadta, és évi 5000 líráért bérelte ki az épületet. (Akadémiai Értesítő 1920. 8. o.)
- 9 Akadémiai Értesítő 1919. 109. o. és 1920. 9—10. o.
- 10 Akadémiai Értesítő 1922. 82. o.
- 11 *Vitéz Nagy Iván*: Magyar diákok külföldi egyetemjárása. In.: A Collegium Hungaricum Szövetség évkönyve 1936. (Szerk.: *Martonyi János*) (Bp. 1936.) 21. o. FRÁTERNÉ, 1974. 253. o.
Gerevich kiküldéséről: MOL K 27 — 1922. május 5-i ülés, 73. napirendi pont. *Berzeviczy* 1922. januári leveléből idéz, a *Gerevich* testvérekről, valamint az olasz—magyar kulturális kapcsolatok húszas évek eleji fejlődéséről és ebben a külügyminisztérium politikai hírszerző osztályának szerepéről ír: *Pritz Pál*: Magyarságkép és külföldi propaganda a húszas évek első felében = Századok 1994/6.
- 12 OSzKK — Levelestár, *Gerevich Tibor Klebelsberg Kunonak* 1922. augusztus 7.
- 13 MOL K 726 — 1923—290., valamint MOL K 726 — 1923—183., illetve FRÁTERNÉ, 1974. 253. o.
Gerevich 1928-ban írott Curriculum vitae-je (MOL K 726 — 1928—1010.) szerint: „szül. 1882. június 14-én Máramarosszigeten. Egyetemi tanulmányait a budapesti és a berlini egyetemen végezte. Majd hosszabb tanulmányúton volt Német-, Francia- és Olaszországban, Belgiumban és Hollandiában. 1907-ben a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatába lépett. 1910: a budapesti tudományegyetem magántanára. 1922 [mint láttuk: valójában 1923]: a római Magyar Történeti Intézet igazgatója. 1924 óta egyúttal a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános tanára. 1928: a római egyetem a magyar történelem és irodalom rendes tanszékére hívta meg, azonban budapesti tanszékét tartotta meg. A Magyar Tudományos Akadémia lev. tagja, a Sz. István Akadémia r. tagja. Alelnöke a Korvin Máttyás magyar—orosz Egyesületnek, titkára az Orsz. Régészeti Társulatnak. Szerkesztője az Orsz. Rég. Társ. Évkönyvének, társszerkesztője a »Corvina« c. olasz nyelvű folyóiratnak. Tagja volt a párizsi magyar béke delegációnak. Tagja volt Olaszországban több nemzetközi jurynek, s számos előadást tartott Olaszor-

szág különböző városaiban főként a magyar művészetről. Miniszteri biztosa volt az 1926. firenzei grafikai és az 1928. firenzei könyvkiállítás magyar csoportjának, s részt vett több olaszországi képzőművészeti kiállítás rendezésében. A II. oszt. magyar érdemkereszt legfelsőbb kitüntetésében részesült. Az olasz koronarend parancsnoka. A pápai jubileumi arany érdemkereszt tulajdonosa.”

- 14 *Gerevich Tibor*: A Római Magyar Történelmi Intézet = Levéltári Közlemények 1924. 200—201. o.

MOL K 726 — 1924—93.

Az ösztöndíjasokról ld. még: A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1924/25—1941/42. tanévben (Minden tanévről külön füzet jelent meg, az 1924/25. évi címváltozata: A külföldi magyar intézetek megalapítása és 1924/25. évi működése) (Bp. 1925—1944.) A továbbiakban: KÜLFÖLDI, ... tanév.

- 15 Gróf *Klebsberg Kuno* beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916—1926 (Bp. 1927.) 234—235. és 249—252. o.

- 16 *Pietro Fedele*: Római emlékek. Gróf *Klebsberg Kunó* [!] In.: Gróf *Klebsberg Kunó* [!] emlékezete. A gr. *Klebsberg Kunó*ról szóló emlékbeszédek és megemlékezések. 1932—1938 (Bp. 1938.) 351. o.

Persze nem mindenki volt ilyen véleménnyel *Klebsberg* olaszországi ténykedéséről. *Barcza György* vatikáni magyar követ *Klebsberg* egy későbbi látogatásáról írta (*Barcza* 1927 nyarán, tehát az imént említett 1927 tavaszi utat követően lett követ, s 1938-ig töltötte be e tiszte): „*Klebsberg* nevelésében hiú ember volt. Midőn a pápához ment, sokáig tetszelegve nézegette magát fekete díszmagyarjában, a Palatinuson olasz filmfelvételeket készítettett magáról, azt híve nyilván, hogy Róma még sohasem látott oly nagy államférfit, mint aminek ő képzelte magát. Annak dacára, hogy kultuszminiszter volt, a németen kívül egyetlen nyelvet sem beszélt rendesen. *Hóman* miniszter főleg aránytalan követségével tűnt fel, nyelveket ő sem beszélt, de ő legalább nem élte úgy bele magát a politikai primadonna szerepébe, mint Klébi... Egészében véve a magyar államférfiak legfőbb baja — vonta le a következtetést *Barcza* —, Rómában is, mint mindenütt külföldön, ahová mentek nyelvtudásuk teljes hiányossága volt. Kivéve *Bethlent* és *Kányát*, egyikük sem beszélt a németen kívül más nyelvet... Fellépésük sem volt — egyes kivételekkel — bizony mindig szerencsés, azt hitték, hogy ők, akik Budapesten dicsőített hatalmasságok a saját maguk kis hivatalos köreibben, a külföldön is azok lesznek, ami persze nem volt így, és sokszor félszeg és komikus helyzetek adódtak. Igen kevés európai értelemben vehető exportképes politikusunk volt, és lehetett valaki otthon elismert szaktekinetly, a külföldön mégis csak annyit ért, amennyit egyénileg tudott adni, ez pedig gyakran vajmi kevés volt.” *Barcza György*: Diplomataemlékeim 1911—1945. (Bp. 1994.) I. köt. 278. o.

- 17 Az épület megvételéről ld. *Klebsberg Gerevich Tibor*hoz intézett 1927. július 10-i leiratát: „Római tartózkodásom alatt Méltóságoddal együtt... tárgyalásokat folytattam a Palazzo Falconierinek római Collegium Hungaricum /Regia Academia Ungherese/ céljaira való megvétele tárgyában... A vétel lebonyolítására a szükséges fedezettel rendelkezem, amely a líra mai árfolyama szerint 1 824 000 pengőt tenne ki. Mivel a római magyar Collegium Hungaricum szervezését és megnyitását nem óhajtom tovább halasztani, felkérem Méltóságodat, hogy a Palazzo Falconieri megvételére vonatkozó tárgyalásokat... újból kezdje meg és a vételt jóváhagyásomtól feltételezetten s a fentebbi árhatár figyelembevételével lehetőleg mielőbb létrehozni sziveskedjék... Méltóságod a vételt a Gyűjteményegyetem nevében és részére eszközli, mivel a Falconieri palota annak idején a Gyűjteményegyetem nevére lesz telekkönyvezve. Egyben megbízom Méltóságodat, hogy a Magyar Történelmi Intézet elhelyezésére jelenleg szolgáló Fraknoi-villa értékesítése ügyében *Berzeviczy Albert* b.t.t. Ó Excellenciájával jóváhagyásomtól feltételezett megállapodást létesíteni és ez alkalommal a Római Magyar Történelmi Intézetnek a Collegium Hungaricumhoz való viszonyára nézve is javaslatot kidolgozni sziveskedjék. Ez intézkedésre azért van szükség, mivel elvi okokból egy városban két intézetet nem tarthatok fenn. Római tartózkodásom alkalmával az olasz miniszterelnök úr kilátásba helyezte, hogy a palotavétellel járó kincstári illetékek elengedésére irányuló kérelmet a maga részéről nyomtatékosan fogja támogatni, ami további költségektől kímél meg bennünket.” (MOL K 726 — 1927—409.)

A minisztertanács 1927. szeptemberében hozzájárult ahhoz, „hogy az 1927/28. évi pótberuházási programba 600 000 P[engő] fel legyen vehető a római Collegium Hungaricum részére ingatlanvétel céljából”. (MOL K 27 — 1927. szeptember 2-i ülés, 14. napirendi pont.)

A házadó fizetése alóli mentességről ld. *Haász Aladár* miniszteri osztálytanácsosnak a Gyűjteményegyetemhez 1928. január 4-én intézett átiratát: „a m. kir. külügyminiszter úr 1927. december hó 23-án arról értesített, hogy a quirináli m. kir. követség jelentése szerint az olasz külügyminisztérium... hivatalosan közölte, miszerint kérelmünknek megfelelően elrendeltetett, hogy a Falconieri palota 1927. szeptember 12-től kezdve házadótól mentesíttessék”. (MOL K 726 — 1928—15.)

A Falconieri-palota megszerzésének körülményeiről ld. *Klebelsberg Friedrich Schmidt-Ottho* 1927. november 3-án írott levelét (OSZKK — Levelestár): „Es war einer der schönsten Tage meines ministeriellen Wirkens, als ich des Palais Falconieri in Rom... für das Römische Collegium Hungaricum erworben habe. Ohne die moralische und rechtliche Unterstützung des italienischen Staates wäre dieser Kauf unmöglich gewesen. *Mussolini* persönlich hat interveniert, daß die grundbücherlichen Taxen und sonstige Gebühren in der Höhe von ungefähr 500 000 Lire entlassen wurden... Das Palazzo ist geräumig so, daß ich neben Historiker auch Architekten, Bildhauer, Maler und Musiker in größerer Zahl werde entsenden können. Es wird eine Art Pendant der Villa Medici der Franzosen sein.” A *Schmidt-Ott*-tal közösen tervezett — később meghiúsult — bécsi és római „barokk-kutató intézetről”, a miniszterségi pozícióval járó gondokról és a numerus clausus körüli vitákról is szólt *Klebelsberg*: „Sowohl im Palazzo Falconieri, als auch im Wiener Gardepalais könnten wir ganz gut je eine Station unseres geplanten Barockinstitutes unterbringen. Über diese Frage wollte ich solange meine in Aussicht gestellte Denkschrift nicht absenden, bis auch Ungarn seinerseits der großen gemeinsamen Unternehmung etwas zu bieten im Stande ist. Jetzt sind sämtliche Räume des Gardepalais freigeworden und ich gedenke den zweiwöchentlichen Urlaub, welche ich anlässlich der Weihnachten in Anspruch nehme, der Abfassung dieser Arbeit zu widmen. Leider ist ein aktiver Minister in einem parlamentarisch regierten Lande so gehetzt, daß ihm die Muße zu langatmigen Arbeiten gewöhnlich fehlt. Ich stehe mitten im Kampfe um die Revision des Numerus clausus, welche Aktion aus außenpolitischen Gründen notwendig geworden ist. Ich hoffe aber, daß die Gewässer, die vorhandend hoch brausen, bis Weihnachten abfließen werden.”

Ld. még FRÁTERNÉ, 1974. 254—255. o.: eszerint a Történeti Intézet átköltözését az is indokolta, „hogy ily módon többen nyerhetnek helyet ez intézetben, másrészt pedig a római tudományos intézetek és gyűjtemények könnyebben lesznek hozzáférhetőek, miután az új épület a város belsejében fekszik. A Miniszter úr inteniói szerint a tudományos osztály, vagyis a Történeti Intézet új alakja és az Akadémia közti viszony továbbra is fennmaradna olyképp, hogy a tagok kiküldése, munkaterv megállapítása stb. az Akadémia hatáskörébe tartoznék... Az átköltözés után a Miniszter a jelenlegi épületet bérbé szándékozik adni.»

Az olasz államférfiak kitüntetéséről MOL K 27, 1927. november 11-i ülés, 3. napirendi pont: „A magyar királyi külügyminiszter úr előadja, hogy a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a magyar—olasz szellemi kapcsolatok megerősítése érdekében a folyó év tavaszán Olaszországba tett utazása alkalmával az olasz kormánykörökben főképp a kultuszminisztérium részéről igen nagyfokú érdeklődést és megértést tapasztalt a magyar kultúrtörökvésekkel szemben. Egyrészt erre való tekintettel, másrészt, hogy a magyar—olasz kultúrközösség gondolata a jövőben is állandóan a felszínen tartassék, kívánatosnak látszának a következő olasz egyének kitüntetése. 1. *Pietro Fedele*, olasz közoktatásügyi miniszter az I. osztályú Magyar Érdemkereszttel, 2. *Emilio Bodrero*, közoktatásügyi államtitkár a II. osztályú Magyar Érdemkereszttel és csillaggal, 3. *Amadeo Gianini*, rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, egyetemi tanár a II. osztályú Magyar Érdemkereszttel és csillaggal, 4. *Giorgio Del Vecchio*, a római királyi tudományegyetem rektora a II. osztályú Magyar Érdemkereszttel, 5. *Italo Siciliano*, a budapesti Eötvös Collegiumban az olasz nyelv tanára, a III. osztályú Magyar Érdemkereszttel. Miután a Kormányzó Úr Ó Főméltósága e kitüntetésekhez elvben hozzájárulni méltóztatott és azokhoz előzetes agrément-ját az olasz királyi kormány is megadta, kéri előadó miniszter úr a minisztertanács hozzájárulását”, melyet — természetesen — meg is kapott.

18 FRÁTERNÉ, 1974. 255—56. és 258. o., valamint Akadémiai Értesítő 1940. 375., 1942. 123. és 263., 1943. 322. o.

Ld. még: MOL K 636 — 1932—36—65—30. (30.213/1935.) Ebben a Földhitelezet közölte, hogy az MTA folyószámlájára utalták át a kultuszminisztériumhoz „a római Fraknoi-villa bérjövödelme címén” érkezett 1400 aranypengő.

A Római Magyar Intézet „Fraknoi Vilmos” Történeti Osztályának új szervezeti szabályzata 1940-ben megállapította: „Az Intézet folyó költségei a Római Magyar Intézet költségvetésének keretében nyernek fedezetet. A Fraknoi-villa bérjövödel-

méről azonban a Bizottság rendelkezik és azt az Intézet működési körébe vágó tudományos kiadványok közreadására, vagy az e körbe tartozó kutatások támogatására fordítja. A Fraknoi-villa netaláni eladása esetén... a miniszter a vételárat a M. Tud. Akadémia pénztárába utalja és a Bizottság ennek a tőkének a hozadékát fordítja az említett célra." (Akadémiai Értesítő 1940. 384. o.)

19 **TUDOMÁNY**, 1990. 430—431. o. (Eredetileg a Nemzeti Újság 1927. november 13-i számában jelent meg a cikk.)

20 „A mi kifejlődésben levő külföldi intézeteinkben az a specifikum — mondotta *Klebensberg* 1927-ben a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló törvényjavaslat általános indoklásában —, hogy mi voltaképpen két intézményt egyesítünk közös szervezetben, ún. kutatási intézetet főiskolai tanulmányaikat már bevégzett fiatal tudósok (graduated students) számára, kik azért mennek külföldre, hogy valamelyik neves professzor vagy más elsőrendű szakember mellett magukat tökéletesítsék vagy éppen önállóan tovább kutassanak és főiskolai internátust (Collegium Hungaricum), mely főiskolai hallgatók befogadására szolgál. Számos különleges szakmára ugyanis főiskoláink, sajnos, még nincsenek úgy berendezve és felszerelve, hogy itthon teljesen a magunk erejéből elsőrangú szakembereket tudnánk nevelni, ... s ezenfelül a modern nyelvészet terén is csak abban az esetben lesznek jó középiskolai tanáraink, ha az angol, a francia, a német és az olasz nyelv leendő középiskolai tanárait legalább részben az illető ország főiskoláin képezzük ki. A magyar külföldi intézet típusa tehát kutatóintézetnek és főiskolai internátusnak közös szervezetbe való egyesítéséből fog állni... Azokon a tudományos gócpontokon, melyek egyben elsőrendű művészvárosok is, ... intézeteinknek majd művészeti osztállyal is ki kell bővíteniük, mert a magyar művészképzés nem lehet teljes, ha különösen képzőművészeinknek és építészeinknek nem adunk módot arra, hogy tanulmányaikat Olaszországban és Párizsban fejezhessék be.” (TUDOMÁNY, 1990. 181—182. o.)

A Pesti Naplóban 1927. március 6-án megjelent cikkében pedig így érvelt *Klebensberg*: „Meg vagyok róla győződve, hogy a trianoni béke feltételei sem ütöttek volna ki reánk nézve oly gyászosan, ha előbb a legkülönbözőbb nemzetek közvéleménye előtt nem sikerült volna a magyar ügyet és a magyar aspirációkat odíózus színben feltüntetni. Mióta a Monarchia felbomlott és külpolitikai téren teljesen a saját lábunkon kell járnunk, még fontosabb lett reánk nézve a külföldi kultúrákba való bekapcsolódás. Olyan magyar ember, aki német, francia, angol, olasz könyveket olvas, ezrével van, de nagyon kevesen akadnak olyanok, akik ezeket a világnyelveket folyékonyan beszélnék... Márpedig a külföldön való hatás szempontjából nem passzív, hanem aktív nyelvismeretre van szükség... Középfokú iskolánk derék tanári karának egy része teljesen önhibáján kívül nem bírja és az eddigi rendszer mellett nem is bírhatja teljesen azokat a modern nyelveket, amelyeket az iskolában tanít. Innét van a középiskolai nyelvtanítás aránylag csekély eredménye. Legelsőrendűbb szükséglet tehát, hogy angol, francia, német és olasz szakos tanárainkat az illető országokban képezzük ki. Ezzel indult meg külföldi akciónk... Azután jöttek a művészképzés szempontjai. Nekem az az egyéni érzésem, hogy különösen az építészetben erősen elkanyarodtunk a modernizmus felé... Az idén létesülő római Collegium Hungaricummal... azonban azt akarom elérni, hogy művészeink is bekapcsolódhassanak az európai művészeti élet nagy egészébe és hogy szemlélve Rómának és Itáliának nagy művészeti alkotásait, lehiggadt és tisztult érzéssel térjenek haza.” (TUDOMÁNY, 1990. 409—411. o.)

A művészképzésről 1929-ben, a kultusztárca költségvetési vitájában jelentette ki: „Művészképzésünket rendkívül előmozdítja majd, hogy a római Collegium Hungaricumba már nagyobb számú építész, szobrászt, festőt és zenészt küldhettünk ki, s remélem, hogy az Örök Város tradíciós légkörében az ultramodernizmus túlkapásai fiatal nemzedékünk lelkében majd kellően le fognak tompulni.” (TUDOMÁNY, 1990. 514—515. o.)

21 *Genthon István*: Palazzo Falconieri = Magyar Művészet 1929/8. sz.

22 *Gerevich* jelentése 1928-ról: MOL K 726 — 1929—441—375. Eszerint a „magyar királyi kormány által az Intézet céljaira Róma legszebb helyén megvásárolt Palazzo Falconieri az év közepétől kezdve a régi lakóktól szabadabb lett. Ennek következtében megkezdődhetett egyrészt a palotában lévő magánlakásoknak az intézet céljaira való átalakítása, másrészt a palotához tartozó egyemeletes kisebb épületeknek még egy emelet ráépítésével művészház céljaira történő megfelelő átépítése. Miután a VK. M. Kir. Minisztérium által kidolgozott tervezet az illetékes olasz műszaki hatóságok jóváhagyását elnyerte, az átalakítási és átépítési munkálatok megindultak. A palota munkálatai az év végére annyira előrehalad-

tak, hogy az ösztöndíjasok oda beköltözhetnek. A következő év első felére maradt a palota berendezésének befejezése . . .”

Ugyanakkor és ezzel szemben *Tóth László* titkár jelentése 1929-ről kiemeli, hogy az átalakítási munkálatok „a lakók kiköltözésével kapcsolatos késedelmek, valamint a tervek hatósági jóváhagyásának lassúsága miatt” csak 1928 október elején kezdődhettek meg, és a szokatlanul szigorú tél következtében 1929 júniusában fejeződhetnek be. „Ilyen körülmények között az ösztöndíjasoknak csak egy kisebb része kaphatott a rendelkezésre álló Fraknói-villába elhelyezést, míg a nagyobbik részt bérlakásokban kellett elhelyezni. Február végével kezdődött meg az intézeti tagoknak a Falconieri-palotában való elhelyezése, de a még mindig folyó átalakítási és berendezési munkálatok miatt csak vontatott ütemben haladt előre; az intézeti konyha április elsejével, a könyvtár pedig csak májusban volt átszállítható és az új helyiségekben felállítható. Az intézet művész tagjai az egész 1928/29. tanévben műtermen híjával voltak, mert a művészház céljaira szolgáló ún. scuderia átalakítási és építési munkálatai csupán 1929. márciusában voltak megkezdhetők s azok 1929 szeptemberéig húzódtak el. Az intézeti életnek az a folytonos külső gátló momentumokkal teli menete természetesen magyarázatul szolgál arra, hogy a költségvetésben megállapított keretek az adott viszonyok között betarthatóak nem voltak . . . Az 1929/30. intézeti év . . . november elsejével zavartalanul volt megkezdhető . . .” (MOL K 726 — 1930—266—42.)

A Collegium Hungaricum átvételéről MOL K 27 — 1929. május 24-i ülés, 23. napirendi pont: „A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előadja, hogy a római Palazzo Falconierin a Collegium Hungaricum elhelyezése végett bizonyos átalakítási munkálatokat és műtermek létesítését kellett elrendelnie. Ezek a munkálatok, amelyeknek költségeire tárcája költségvetési előirányzatában hitellel rendelkezett, most elkészültek és ezért a munkálatok helyszíni műszaki és számszerű megvizsgálása és az egész Collegium Hungaricum átvétele céljából *dr. Petri Pál* államtitkár vezetésével bizottságot kíván kiküldeni, amelynek tagjaitul kiszemelte a következőket: *Magyar Zoltán* miniszteri tanácsost, a műszaki ügyosztály részéről *Jakabffy Zoltán* miniszteri tanácsost, akadályoztatása esetén *Wiesner Emil* főmérnököt és *Márkus Artúr* c. számvevőségi II. o. főtanácsost. A bizottság helyszíni munkája körülbelül 8 napot fog igénybe venni. Kiküldetésének költségeire fedezettel rendelkezik. Kéri a minisztertanácsnak a kiküldetéshez való szíves hozzájárulását. — A minisztertanács hozzájárul.”

Az ünnepélyes megnyitás öszre halasztásáról ld. *Klebensberg* 1929. február 20-i levelét *Enrico Sanmartino di Valpergának*: MOL K 636 — 440—05—9—1929. „Ezen időpont azért alkalmasabb mint a tavaszi, mert a palota átalakítási munkái most nyerne csak befejezést, s a berendezés körül még nyárig egyes hiányok lesznek.”

23 MOL K 726 — 1928—1010.

Gerevich Tibor „budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetemi ny. rendes tanárnak egyetemi tanári minőségének érintetlenül hagyása mellett a római Collegium Hungaricum kurátorává leendő kinevezése érdekében” az 1929. május 17-i minisztertanács hozzájárulásával tettek előterjesztést a Kormányzónak. (MOL K 27 — 1929. május 17-i ülés, 27. napirendi pont.) A Kormányzó 1929. augusztus 23-án nevezte ki kurátornak *Gerevichet*. (MOL K 726 — 1929—900.)

24 A szabályrendelet szerint az intézet hivatalos neve Római Magyar Intézet (Reale Accademia d'Ungheria di Roma) volt, s a következőképp tagolódott: „a) Egyházi Kollégium (Kegyes Ház); b) »Fraknói Vilmos« Történeti Intézet; c) Magyar Művészház; d) Általános Tanulmányi Kollégium”. Célja és rendeltetése „a tagul felvett magyar tudósok, művészek s ily pályára készülő ifjak olaszországi tudományos kutatásainak, szaktanulmányainak, általános művelődésének, olasz nyelvismeretének és olasz szakkörökkel való összeköttetéseinek céltudatos előmozdítása; . . . Rómába jövő magyar tudósok és művészek vendégül fogadása; az olasz—magyar kulturális kapcsolatok ápolása és elmélyítése . . . ; felvilágosító és közvetítő működés a magyar és olasz kulturális intézmények és testületek . . . érintkezései tekintetében.” Az intézet „az Országos Magyar Gyűjteményegyetem tanácsának igazgatása alá tartozik”, az Egyházi Kollégium esetében a kollégium alap szabályaiban meghatározott korlátok között, a „Fraknói-Intézet tekintetében pedig a Magyar Tudományos Akadémiával kötött Egység szerint”. Főfelügyelőjét (kurátorát) az államfő, igazgatóját az államfő vagy a kultuszminiszter nevezhette ki. „A Gyűjteményegyetem Tanácsa fennhatóságát az Intézet felett Igazgatótanácsa és a Római Magyar Intézet Szaktanácsa [ennek létezéséről nem találtam forrásokat — U. G.] útján gyakorolja . . . Gazdasági tekintetben az Intézet a Gyűjteményegyetem kötelékébe tartozik . . . Az Intézet élén, mint ennek képviselője a hatóságokkal és a külfölddel szemben . . . , valamint az egész intézet tudományos és művészi munkájának legfőbb irányítója, a főfelügyelő (kurátor, olaszul: pre-

sidente) áll. A Magyar Művészház művészi munkáját s e körbe vágó összes munkálatait a művésztalok, a művészettörténet- és régészet-szakos tagok szaktanulmányait és olasz érintkezéseit azonban közvetlenül irányítja... Az igazgató az Intézet ügyvitelének felelős vezetője és mint ilyen, az egész Intézet fegyelmi rendjén örökdik..., irányítója és tanulmányi vezetője az intézetben elhelyezett ösztöndíjasoknak, kivéve az Egyházi Kollégium tagjait, akiket ennek főnöke közvetlenül irányít”, valamint a Magyar Művészház tagjait. „Gazdasági tekintetben az igazgató az intézet felelős számadója... Az Intézet tagjai: 1. A magyar állam által rendelkezésre bocsátott vagy más ösztöndíjat élvező, továbbá a megállapított teljes vagy fél díjat fizető, tudományos vagy művészi pályán működő, avagy ilyen pályára készülő magyar állampolgárok; 2. az Intézetben hasonló feltételek mellett kivételesen felvett külföldiek... Vendégei azok a Rómában tartózkodó magyar tudósok, kutatók és művészek, akiknek magyar kulturális érdekből külön megállapított feltételek mellett az Intézetben való lakásra a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyt ad.” Ld.: KÜLFÖLDI, 1931/32. (Bp. 1933.)

- 25 *Klebensberg* átirata a Gyűjteményegyetem tanácsához 1930. március 21-én: „az olasz kormány a római tudományegyetemen magyar tanszéket létesített. E tanszékre kinevezendő tanár személyére nézve az olasz kormánynak dr. *Miskolczy Gyula* miniszteri titkári címmel felruházott országos levéltárnokot ajánlottam kinevezésre. Úgy értesültem, hogy nevezett a római tudományegyetem magyar tanszékére rendes tanári minőségben előreláthatólag ki is fog nevezettni. Kívánatosnak látszik tehát, hogy *Miskolczy Gyula* már a kinevezése előtt is Rómában tartózkodjék, hogy a körülményekkel és mértékadó személyiségekkel megismerkedjék. Nem állván azonban módomban a római Magyar Intézetnél lévő tisztviselők létszámának szaporítása. *Tóth Lászlónak* a római Collegium Hungaricum első titkárnak Budapestre való visszarendelése látszik legcélravezetőbbnek.” A Gyűjteményegyetem tanácsa is ezt javasolta, és kérte *Miskolczy* kurátorhelyettesi kinevezését. (MOL K 726 — 1930—286.) Először — 1930 februárjában — egyébként *Kastner* (később *Koltay-Kastner*) *Jenőt* javasolta *Klebensberg* a római tanszékre, márciusban azonban már *Miskolczy* mellett állt ki. (MOL K 636 — 440—02 13. és 20/1930.)

Klebensberg 1930. június 13-i rendeletével bízta meg *Miskolczyt* a Collegium igazgatásával. E minőségben *Miskolczy* „az egész intézet fegyelmi rendjén is örökdik, a papi osztályra nézve, annak vezetője útján. Az igazgató egyúttal tanulmányi vezetője a Collegium Hungaricumban elhelyezett ösztöndíjasoknak, kivéve a papi osztály tagjait, akiket annak az osztálynak vezetője irányít és kivéve a római Magyar Történelmi Intézet tagjait, ha csak annak vezetésével is külön meg nem bíztatik.” *Tóth Lászlót* közben már áthelyezték Rómából, ám „*Várady Imre* titkár az igazgatót minden irányú működésében támogatni és utasításai szerint eljárni tartozik”. A *Gerevichre* vonatkozó idézet is innen való.

A Gyűjteményegyetem igazgatótanácsa „megnyugvással vette tudomásul” *Klebensberg* intézkedését az igazgatói és a kurátori hatáskör szétválasztásáról. „A végleges igazgatói kinevezés kérdésében azonban érdemlegesen csak akkor tehet majd javaslatot, ha dr. *Miskolczy Gyulának* a római egyetemre való kinevezése megtörténik és ottani működésének megkezdése után gyakorlatilag kialakul, hogy az egyetemi katedra és az intézeti munkakörök ellátását mennyiben lehetséges összekapcsolni.” Az igazgatótanács határozatának kialakulásában nyilván jelentős szerepet játszott *Gerevich Tibor* előadói véleménye. *Gerevich* szerint amióta „a Fraknoi-féle intézet helyett a sokkal nagyobb keretek között létesített Római Magyar Intézet vezetését kellett ellátnia, a tapasztalatból azt a meggyőződést szerzte, hogy ennek a nagy intézetnek Budapestről való adminisztrálását nem láthatja el. Ezért az ő óhajására is történt olyan intézkedés, hogy az intézet élére külön igazgató állítassék... *Miskolczy Gyulának* folyamatban van a római egyetemi magyar történelmi tanszékére való kinevezése. Ha ez a kinevezés bekövetkezik, *Miskolczyra* igen nehéz feladat vár, egyrészt azért, mert hiányos olasz nyelvi ismeretei miatt egy ideig nyelvi nehézségekkel kell küzdenie, másrészt azért, mert az új tanszék és a tanszék mellé szervezendő egyetemi magyar intézet megszerzése és magyar szempontból fontos súlyának kiépítése egy ember munkaerejét erősen igénybe fogja venni. A római egyetemi tanszék mellett *Miskolczy* könnyen elláthatja a Fraknoi-féle intézet örökébe lépett történelmi osztály titkári teendőit, arra azonban, hogy e két munkakör mellett még a nagy intézet egész munkaerőt kívánó igazgatói teendőit is megfelelően ellássa, számitani nemigen lehet, mert ebből valamelyik munkakörnek mindenesetre kára származik.” A *Gerevich* után hozzászóló *Csánki Dezso* teljesen egyetértett *Gerevich*-csel: bár *Miskolczyról* „a legjobb véleménnyel van, mégis lehetetlennek tartja, hogy a hármas munkakört az ügy kára nélkül megfelelően elláthassa. Még ha nyelvi nehézségei nem is vol-

nának, a római egyetemen a magyar történeti tanszék lelkiismeretes ellátása... teljes munkarejét igénybe fogja venni, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy a római magyar tanszék tanárának magyar szempontból bizonyos reprezentatív kötelességei is lesznek.” (MOL K 726 — 1930—552.)

Miskolczyt hivatalosan végül is a Gyűjteményegyetem igazgatótanácsának javaslatára (MOL K 726 — 1930—783.) nevezte ki *Klebersberg*. Október 20-i átirata szerint: „dr. *Miskolczy Gyula* min. titkár, országos levéltárnokot miniszteri titkári címének, jelenlegi VII. fizetési osztályának és illetményeinek értelmetlenül hagyása mellett az Országos Magyar Gyűjteményegyetem közigazgatási személyzetének fogalmazási csoportjába a Római Magyar Intézet igazgatójává kineveztem”. (MOL K 726 — 1930—832.)

Ld. még *Miskolczy* jelentését 1930-ról: „Az Intézet vezetésében lényegesebb változás történt. A Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr ugyanis dr. *Miskolczy Gyula* miniszteri titkárt előbb a kurátor helyettesítésével bízta meg, majd október hó folyamán kinevezte az Intézet igazgatójának, míg dr. *Tóth László* első titkár Budapestre rendeltetett be szolgálattételre. (MOL K 726 — 1931—384—43.)

26 MOL K 726 — 1933—335—49.

27 KÜLFÖLDI, 1935/36. (Bp. 1937.) 23. o. és 1939/40. (Bp. 1941.) 4. o.

28 A szabályzat a Magyarországi rendeletek tára 70., 1936-os évfolyamában jelent meg (263—268. o.).

A Papi Kollegium különállásáról ld. ennek jelentését az 1935/36. tanulmányi évről: MOL K 636 — 1932—36—63—3 (25.087/1936.) *Luttor Ferenc* ebben hálás köszönetet mondott a kultuszminiszternek „és az illetékes tényezőknek, kik az egyházi kollégium intézményes önállósítását keresztyűvitték, megértő jóságukért és figyelmességükért... A magyar egyházmegyék és szerzetesi intézmények ezen papi kollégiumban szak tudósokat képezhetnek, kik az általános nemzeti tudományosság szempontjából is értékes munkával hálálják meg a magyar állam nagylelkűségét, mely számukra a római kúria és a magyar főpapság kívánalmainak megfelelő keretet biztosít... Tisztelettel jelentem, hogy a Római M[agyar] Papi Kollegium viszonya a Collegium Hungaricumhoz a legszívélyesebb volt, s annak tudományos és társadalmi életében a kollégium tagjai részt vettek. A kettéválasztással kapcsolatos teendőket a Coll. Hung. igazgatójával a legkorrektebb módon folytattam le, s a közös üzemek körül sem merült fel nehézség.”

29 KÜLFÖLDI, 1936/37. (Bp. 1938.) 6. o. *Teleki* lemondásáról: KÜLFÖLDI, 1937/38. (Bp. 1939.) 5. o.

30 A megállapodás szerint: „I. A Magyar Tudományos Akadémia Igazgatótanácsa tudomásul veszi, hogy az 1929. évtől fogva a Római Magyar Történeti Intézet mint a Római Magyar Intézet /Collegium Hungaricum/ egyik osztálya... a Falconieri-palotában helyzetetett el. II. Az intézetet a Római Magyar Intézet kurátora vezeti. Személyi változás esetén a jövőben a Magyar Tudományos Akadémia a Római Magyar Intézet erre alkalmas tisztviselőjét kéri fel, hogy a Fraknoi-féle Történeti Osztályának igazgatói tennivalóit végezze. III. A Gyűjteményegyetem Tanácsa Római Magyar Intézet egyik titkárának jelölése előtt a jelölendő személyre vonatkozólag kikéri a Magyar Tudományos Akadémia Római Magyar Történeti Intézeti Bizottságának véleményét. IV. A Fraknoi-villa bérjövödelme vagy az ingatlan eladása esetén az eladási ár felett a Fraknoi-alapítvány értelmében a Magyar Tudományos Akadémia fentebb említett bizottsága rendelkezik.” Az Akadémia nevében *Berzeviczy Albert* elnök, a Gyűjteményegyetem képviselőjében *Végh Gyula* ügyvezető alelnök írták alá a kultuszminisztérium által 1930. március 21-én jóváhagyott egyezményt. (MOL K 726 — 1930—302. Ld. még: MOL K 726 — 1929—307.)

31 A kultuszminiszter 17.200/1936. sz. rendelete is kiemelte, hogy a Történeti Intézet esetében továbbra is „a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter és a Magyar Tudományos Akadémia között kötött egység irányadó”. (Magyarországi rendeletek tára 70. évf., 1936. 268. o.)

Akadémiai Értesítő 1940. 383—385. o.

32 FRÁTERNÉ, 1974. 255—256. o. Az új munkaprogramot csak az Akadémia Római Magyar Történeti Intézet Bizottsága 1931. május 30-i jegyzőkönyvéből ismerjük. Eszerint ez „elsősorban a Propaganda Fide levéltárának magyar szempontból való intenzív átkutatását jelzi szükségesnek, emellett kiegészítésképp a vatikáni titkos levéltárban a XVIII. századi nunciusi jelentések átnézését. E munkálatokat *Galla Ferenc* Vác egyházmegyei lelkész végezné, aki a Propaganda levéltárában már jelenleg is dolgozik. Az intézetnek további feladata volna egy Hungaria Pontificia megszerkesztése, egyelőre 1301-ig, valamint a regisztrumkötetek folytatólagos átnézése 1526-ig, mely munkákat tekintettel arra, hogy a költségvetés csak

- egy historikus tag kiküldését engedi meg jelenleg, egyelőre a Bizottság függőben tartaná.«
- 33 MOL K 726 — 1931—44.
- 34 MOL K 726 — 1931—942, és 1932—57.
A külföldi fizető vendégek 1932-ben történt megjelenéséről: MOL K 726 — 1935—335—49.
Deér József: A külföldi kollégiumok = Magyar Szemle 1931. október.
- 35 MOL K 726 — 1932—277. és 307.
Az Est 1932. május 31-i tudósítása („Nem szüntetnek meg se egyetemeket, se Collegium Hungaricumokat, se állami színházakat”) szerint az ösztöndíjasok számát máris az addigi felére csökkentették, és „elhatározták, hogy a római Collegium Hungaricumba beköltöztetik vatikáni követségünket. Ezzel a külügyi szolgálat terén is komoly megtakarítást érnek el.”
- 36 Ld. Az 1931. júl. 18-ra hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, 8. kötet (Bp. 1932.) 365—366. o.
- 37 Az 1931. júl. 18-ra hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, 16. kötet (Bp. 1933.) 423—424. o.
Hóman — ha finoman is, de — már *Klebensberg* 1932. október 15-i temetésén mondott gyászbeszédében bírálta elődje kultúrpolitikai elképzeléseit: „Tudományos és művészetpolitikájában renaissance fejedelmek és humanista főpapok módjára állami irányítással élt, de egyensúlyt teremtett az állami beavatkozással szemben új intézmények önkormányzatának, a tudomány és művészet autonómiájának biztosításával. A magas kultúrának... erőteljes fejlesztése az új kultúrpolitika elvi háttérét nem ismerők körében kivívta a kritikát.” (Az Est, 1932. október 15.) „A vallásos ember szent meggyőződésével hitt a kultúra nemzetmentő, államfenntartó hivatásában... Nem a jelennek, hanem a jövőnek dolgozott... Ez a fantasztikus meggyőződés és a jövőbe vetett biztos remény készítette a kultúra munkásainak megbecsülésére és felemelésére, nagy, mai helyzetünkben tán túlméretezettnek tetsző, de abszolút mértékkel mérve reális és alaposan átgondolt alkotásokra...” (Magyarország, 1932. október 15.) Igen érdekes, hogy *Hóman* ravatalnál mondott beszéde a Gróf *Klebensberg Kunó* emlékezete című kötetben (Bp. 1938.) ettől kissé eltérő — valamivel enyhébb — fogalmazásban jelent meg (15—16. o.).
- 38 Az adatokat az évenként megjelent Állami költségvetések kultuszminisztériumra vonatkozó része („Állami költségvetés az 1927/28—1944. évre. Részletezés” fejezetében) alapján közlöm. E tételek 1927/28-tól a 24., 1933/34-től szinte évente változó cím alatt szerepelnek.
Az 1931/32-ben bekövetkezett redukción: MOL K 726 — 1931—707. és MOL K 726 — 1932—107. A Történeti Intézetre vonatkozóan ld. még: FRATERNE, 1974. 254. o.
- 39 MOL K 726 — 1928—941., 1929—592., 1930—621. és MOL K 636 — 1932—36 — 63—1/a. Ld. még: MOL K 636 — 440—05—13 — 1930. akta és MOL K 726 — 1931—460.
Az illetékes hatóságok — a Gyűjteményegyetem és az Ösztöndíjbizottság — természetesen minden alkalommal a végül jóváhagyottnál is nagyobb költségeket igényeltek. Erre ld. pl.: MOL K 726 — 1929—187. és 1930—897.
- 40 MOL K 726 — 1930—897.
- 41 A pályázatokat az egyetemeken, a közgyűjteményekben és a kutatóintézetekben hirdették meg, a pályázati felhívás szövegét — ld. pl.: ELTE Levéltára 8/b 1802/1925—26., 218, 902, 1489/1927—28., 1460/1928—29., 1262/1929—30., 1432/1930—31., 1164/1932/33., 1140/1933—34., 1141/1935—36., 500/1937—38. és 1672/1943—44. — a Hivatalos Közlönyben és a Budapesti Közlönyben is megjelentették. Az ösztöndíjat részesítettek névsorát a Hivatalos Közlönyben és több napilapban közzétették.
Az Intézet tagjairól és vendégeiről szóló idézetek a kultuszminiszter 17.200/1936. sz. rendeletéből valók (Magyarországi rendeletek tára 70. évf. 1936. 267. o.).
Az olasz szakos hallgatók ösztöndíjlehetőségeiről: A magyar tudománypolitika alapvetése (Szerk. *Magyary Zoltán*) (Bp. 1927.) 456. o., Magyarország közoktatásügye a világháború óta (Összeáll. *Kornis Gyula*) (Bp. 1927.) 291—292. o., valamint: MOL K 66 — 1931—III—6/a—30.522. Eszerint az olasz kormány ösztöndíjasai is a római Magyar Akadémián keresztül kapták meg támogatásukat és „az ösztöndíj ellenében ugyanazokat az előnyöket élvezik, mint a magyar kormány ösztöndíjasai”.
- 42 MOL K 66 III/6. 34.465/1928.
- 43 Vitéz *Nagy Iván*: Magyar diákok külföldi egyetemjárása. In.: A Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyve 1936 (Szerk. *Martonyi János*) (Bp. 1936.) 21. és 25.

o., valamint a 210. oldalon kezdődő — ugyanerről az időszakról adott — kimutatások adatai.

Érdekességgé még megemlítem, hogy *Nagy Iván* e tanulmánya — csaknem szó szerint ugyanazzal a szöveggel (igaz, hogy ott, a 87. oldalon, valószínűleg elírás miatt, 207 római ösztöndíjasról esik szó) — megjelent még: *Uő.*: A magyar diák külföldön egykor és most. In.: A franciaországi magyarság (Bp. é.n.) 73—97. o.

- 44 *Schneider Márta*: Magyar ösztöndíjasok külföldön. In.: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson — Szeged, 1991. augusztus 12—16. — elhangzott előadások (Bp. — Szeged, 1993.) II. köt. 876—889. o.

- 45 Az ösztöndíjasok személyére és kinti munkásságára vonatkozóan ld.: a KÜLFÖLDI 1924/25-től 1941/42-ig minden tanévről kiadott füzetét (Bp. 1926—1944.)

1936-ig — mint az más forrásokból igazolhatóan kiderül, gyakran sajnos pontatlan adatokkal — nyújt átfogó képet az ABC-rendben felsorolt külföldi magyar ösztöndíjasokról, egyben különböző szempontú statisztikákat közöl róluk: Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyve 1936 (Szerk. *Martonyi János*) (Bp. 1936.) A kultuszminisztérium hivatalos lapja, a Hivatalos Közlöny 1928-tól 1943-ig — az 1932. és az 1940. év kivételével — rendszeresen tudósított a római Intézetbe (és máshová külföldre) magyar állami ösztöndíjat elnyertek személyéről. Rájuk vonatkozóan ld.: 1928. 231., 271. és 332. o., 1929. 230. o., 1930. 195—196. o., 1931. 149. o., 1933. 186. o., 1934. 197. o., 1935. 235—236. o., 1936. 289. o., 1937. 218. o., 1938. 374. o., 1939. 330. o., 1941. 474. o., 1942. 505. o., 1943. 350—351. o. (Utóbbi értesítés az 1943/44-re az Intézetbe megítélt 20 állami ösztöndíjról szól, ezeket azonban — a háborús viszonyok miatt — már nem vehették igénybe. Erről ld.: MOL K 639 — 1943—1—17.107. és 1943—3—13.227. Mindkét forrás összesen 25 állami ösztöndíjas hely betöltésének lehetőségéről szól!)

Általában az 1898-tól 1941-ig évente összeállított kormánybeszámolók is megemlékeznek a külföldi magyar intézetekről és ösztöndíjakról. Rómára vonatkozóan ld.: A m. kir. kormány 1928—1938. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv (Bp. 1930—1943.) 1928. 148—149. o., 1929. 141. o., 1930. 138. o., 1931. 142. o., 1932. 120. o., 1933. 113. o., 1934. 103. o., 1935. 108. o., 1936. 106. o., 1937. 112. o., 1938. 123—24. o.

Emellett a következő megmaradt jelentéseket tudtam hasznosítani: MOL K 726 — 1929—441—375., 1930—266—42., 1931—384—43., 1931—44., 1933—335—49. és MOL K 636 — 1932—36—63—3 (25.087/1936.).

A jelentéseken kívül ld. még: MOL K 99 — 2087/1938., 2566/1939., 2826/1940. — mind a három a Történeti Intézet ösztöndíjasairól —, valamint: MOL K 639 — 1942—3—35.246. és 35.531. az ösztöndíjasok számának 1942/43-ban történő fölemléséről.

Érdekességgé még megemlítem még a Pázmány Péter Tudományegyetemen az 1929/30. tanévig készített összeállítást a bölcsészkar külföldi ösztöndíjat nyert tanstanzmelyeztről (ELTE Levéltára 8/b 1048/1930—31.) Eszerint — s ez bizonyítja, hogy egyetlen kar esetében is jelentős eredménnyel járhatott az ösztöndíjakció — Rómába a következők kaptak stipendiumot: *Egry Gyula* lektor (1924/25.), *Németh Gyula* ny. r. tanár (1925/26.), *Tóth László* m. tanár (1925-től 1928-ig), *Székfű Gyula* ny. r. tanár (1925/26.), *Moravcsik Gyula* m. tanár (1926/27.), *Meszlényi Antal* m. tanár (1928/29. és 1930.), *Zambra Alajos* ny. r. tanár (az ösztöndíj elnyerése után lett kinevezve, 1924/25.), az ösztöndíj elnyerése után habilitáltak: *Horváth Henrik* (1924/25.), *Kapossy János* (1925/26.), *Nagy Lajos* (1925/26. és 1927.), *Pigler Andor* (1925/26.).

- 46 *Farkas Zoltán*: Gróf *Klebelsberg Kunó* [!] képzőművészeti politikája = Nyugat 1933. 5. sz. 321. o.

- 47 *Gerevich Tibor*: Római magyar művészek = Magyar Művészet 1931. 4. sz. 189—190. o.

Ld. még: A római Magyar Intézet (R. Accademia d'Ungheria di Roma) ösztöndíjas művészeinek első kiállítása — Nemzeti Szalon 1931. május—június katalógusának ugyancsak *Gerevich* írta bevezetőjét.

- 48 A római iskolára vonatkozó rendkívül gazdag szakirodalomból *P. Szűcs Julianna* utóbbi éveken közreadott munkáit emelném ki, hiszen ő dolgozza föl legalaposabban az „iskola” történetét. (Az ő tanulmányait ajánlom, annak ellenére, hogy harcosan ideológiai alapon, ideológiai érvekkel ítél művészeti alkotásokról, melyeknek kvalitásait — kénytelen-kelletlen — önmaga is elismeri. A római iskola. In.: Magyar művészet 1919—1945. I. köt. (Bp. 1985.) 412—442., különösen a 412—418. és 441—442. o.; A „római iskola” (Bp. 1987.); Az idézőjel csapdája (Bp. 1989.) 220—254. o.

A Velencei Biennalékon való részvételről: *Bálványos Anna*: Magyar részvétel a

- Velencei Biennálén 1895—1948. In.: Magyar művészet a Velencei Biennálén (Új Művészet Könyvek 7) (Bp. é. n.) [1995.] 39—53. o.
- 49 *Csabai István*: Magyar festők Rómában = Magyar Szemle 1939. augusztus. 340—341. o.
- 50 A Történeti Intézet 1920—1930 közötti munkásságáról ld. még: Akadémiai Értesítő 1931. 243—247. o. Közli az Intézet kiadványait és az intézeti tagok egyéb fontosabb tudományos közleményeit. Ezen kívül: FRÁTERNÉ, 1974. 260—261. o.
- 51 A szerződések szövegei a Magyar Törvénytarban jelentek meg. A következő törvénycikkekről van szó: 1935: XVII., XVIII. és XIX., 1937: V., 1938: XXIII. és XXIX., 1941: XVI. tc.
- 52 Az olasz—magyar kulturális egyezmény általános indoklása: MOL K 27 — 1935. április 15-i ülés, 4. napirendi pont. (Az indoklás szinte szó szerinti ismétlése a 46. jegyzetben említett *Nagy Iván* tanulmányának!)
- 53 Az 1935. április 17-i keltezésű „Pro memoria”: MOL K 636 — 1932—36—63—6. (21.481/1935.)
- 54 Az 1933-as tervekről ld. *Gerevich Hóman Bálint* kultuszministerhez írott, július 12-i keltezésű, kilenc oldalas följegyzését: MOL K 636 — 1932—36—63. (22.950/1933.)
- 1933 decemberében *Gerevich* a Római Magyar Történeti Intézet Bizottságát is arról tájékoztatta, „»hogy tervbe van a Palazzo Falconieri eladása és pedig abból az okból, mert megállapított, hogy ez a palota az ösztöndíjasok elhelyezésére túlméretezett, újabban csak 16 ösztöndíjas és ezzel szemben hűsvétkor több mint hetven idegen vendég, illetőleg a nyár folyamán több mint háromszáz vendég lakott benne, továbbá, hogy a palota berendezése nem célszerű, ez a luxuspalota az intézet elhelyezése céljának nem felel meg, sem tudományos, sem művészeti célokra nem alkalmas, ... fenntartása is óriási költségbe, évenként 60 000 pengőbe kerül; az sem megfelelő, hogy az intézetben különböző ösztöndíjasok, pl. művésznövendékek mellett teológusok vannak egy fedél alatt elhelyezve stb.«” (Idézi: FRÁTERNÉ, 1974. 257. o.)
- 55 A Fraknoi-villa saját kezelésbe vételéről: MOL K 636 — 1932—36—63. (24.392/1934.)
- A minisztertanácsi előterjesztés: MOL K 27 — 1935. február 20-i ülés, 67. napirendi pont. Eszerint *Hóman* az Olaszországgal kötendő szellemi együttműködési egyezmény zárójegyzőkönyvébe is be kívánta venni az alábbi passzusokat (végül ez nem történt meg): „Az olasz kir. kormány készségét fejezi ki, hogy támogatni fogja a magy. kir. kormányt az azt a törekvését, hogy a római Magyar Intézet céljának és feladatának mindenképpen megfelelőbb elhelyezést nyerhessen és ezáltal jövő működése és fejlődése fokozottabban biztosítható, s evégből a Magyar Intézet mai elhelyezésére szolgáló Palazzo Falconieri megvétele, illetve új épület emelésére alkalmas telek biztosítása iránt külön megállapodás létesítésére a tárgyalásokat haladéktalanul felveszi ... A magy. kir. kormány egyúttal kijelenti, hogy a Palazzo Falconieri eladási árából a magyar állam tulajdonát alkotó ú. Fraknoi-villát a kiküldendő magyar ösztöndíjasok egy részének otthonául megfelelően átalakítja s a rendelkezésre bocsátandó telken ösztöndíjasai részére magyar házat épít. A fennmaradó összeget, alapítványként kezelve, a magy. kir. kormány a Római Magyar Intézet és ösztöndíjai kiadására fogja fordítani.”
- 56 *Hóman Bálint* átirata a Nemzeti Múzeum Tanácsának 1935. május 11-i keltezésű; a Nemzeti Múzeum május 20-i igazgatótanácsi ülése hozzájárult az épület eladásához: MOL K 726 — 1935—324.
- Ld. még: MOL K 636 — 1932—36—63. (23.022/1935.)
- 57 *Hóman Bálint*: Művelődéspolitikai (Bp. 1943.) 583. o.
- 58 MOL K 639 — 1943—14.267.
- 59 MOL K 639 — 1943—14.365. és 15.493.
- 60 MOL XIX—I—1-e — 60.351/1945.
- 61 Az Intézet mennyezetének beszakadásáról: MOL K 639 — 1944—69.134.
- Luttor* tevékenységéről: MOL XIX—I—1-e — 86.263/1945.
1944. július 18-án jelentette a kultuszministernek a külügyminisztérium Sajtó- és Kulturális Osztályának vezetője: „a római Collegium Hungaricum tulajdonjogát illetőleg a jelenlegi viszonyok között semmilyen felvilágosítást nem áll módomban beszerezni”. (MOL K 639 — 1944—71.381.)
- Az olasz külügyminisztérium értesítése. MOL XIX—I—1-e — 46.796/1945.
- 62 *Kardos* 1945. szeptember 3-i emlékiratából, valamint 1947. április 3-i jelentéséből az idézett részt ld.: Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből (1945—1948) (Összeáll. és a bevezetőt írta: *Gönyei Antal*) (Bp. 1988.) 367. és 378—79. o.